

A KÖNYVKÖTÉS TECHNIKÁJA

A KÖNYVKÖTÉS TECHNIKÁJA

IRTA

DR GULYÁS PÁL

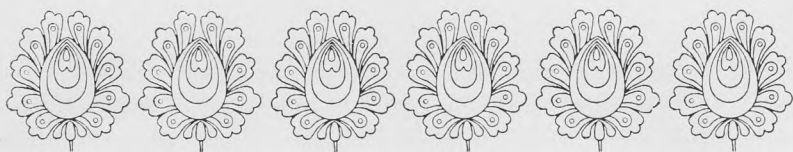
SZÁMOS MAGYARÁZÓ SZÖVEGKÉPPEL.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA

1904.

JELEN DOLGOZATNAK AZ A CZÉLJA, hogy a könyvkötés mesterségét, technikáját — az ide vágó szakirodalom és részben személyes tapasztalatok alapján — főbb vonásai-ban megismertesse. Nem szorítkozunk csupán a technikai eljárások szükös leírására, hanem egyben kiterjeszkedünk azon szempontokra is, melyeket a czélszerűség, tartósság és szépségérzet jelöl ki számunkra. Elsősorban a nagy, nyilvános könyvtárak kivánalmaira leszünk tekintettel, de ott, a hol a könyvtáblák külső díszítéséről szölünk, a bibliofileknek is szentelünk néhány lapot. Hogy ez az ismertetés nem lesz fölösleges, azt lépten nyomon bizonyítja a tapasztalat. Ki ne ismerné közölünk azt a bántó érzést, mely lelkünket elfogja, midön egy-egy sokat dicsért, remekműnek kikiáltott könyvet otromba, izléstelen, csöppet sem hangulatos köntösben pillantunk meg bámulója asztalán, vagy ki ne bosszankodott volna azon, hogy egy-egy gyakrabban használt kötet idő előtt szétmállik, háta megrepedezik, vagy foszlásnak indul, úgy, hogy csakhamar újabb bekötésre szorul? Pedig e kétségbeejtő állapotnak könnyen végét lehetne vetni, ha a könyvet köttető nagyközönség, sőt sokszor az ezzel megbízott könyvtári tisztviselő is, nem tartaná fölöslegesnek, hogy e technikai ismeretekbe egy kissé elmélyedjen. Azok előtt, a kik szomorú könyvkötészeti viszonyainkat ismerik, nem fog túlzásnak tetszeni amaz állításom, hogy alig van egy-két olyan műhelyünk, a hol a kényesebb izlést csak félig-meddig ki tudnák elégíteni, noha a modern technika minden újabb vív-

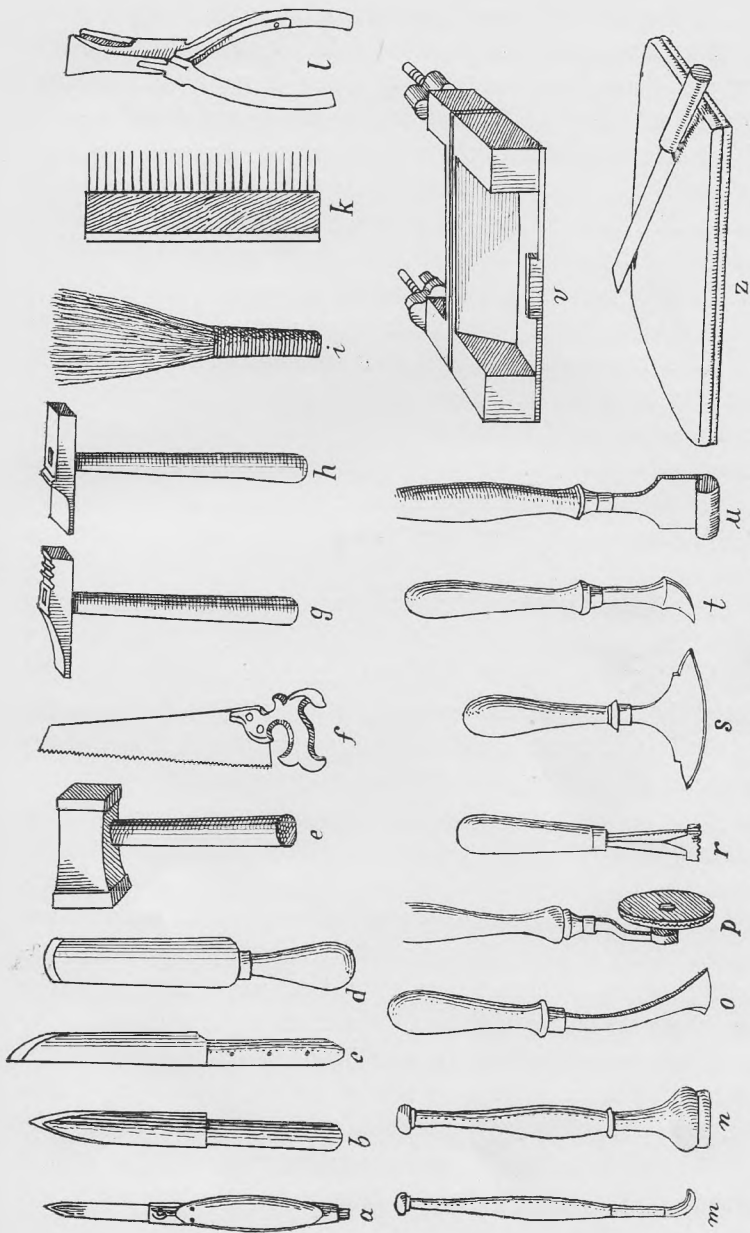
mánya rendelkezésükre áll. Ez jórészt abban leli magyarázatát, hogy a munkások rendszerint csak ügyes mesteremberek, kikből a művészi érzék szinte egészen hiányzik. Ezt az *amateur*-öknek kell lassankint beléjük csöpögtetni. Mint *Uzanne* mondja,¹ a kiváló könyvkötőket a kiváló műbarátok nevelik, mert az ő izlésük, fantáziájuk adja meg a kötésnek azt az egyéni színezetet, művészi tökélyt, melyet a régi és új mestereknél annyszor megcsodálunk. De hogy a megrendelő ily jelentékeny szerepet játszhassék, ahhoz feltétlen szükséges ismernie azokat az eszközöket és módokat, melyekre a munkás támaszkodhatik. Azonban, hogyha — mint pl. a közkönyvtárak megrendeléseinél — nagyobbsterű művészi hatások kifejtésére nem is nyílik alkalom, a könyvkötő folytonos ellenőrzését, irányítását akkor sem szabad elmulasztani, mert ezt a megélhetés vágya könnyen felületességre csábíthatja. A megrendelő dolga, hogy szigorú ellenőrzésével útját állja az ilyen lelkiismeretlenségnek s rászoktassa a munkást arra, hogy kötelezettségének a legnagyobb pontossággal eleget tegyen. Már pedig ehhez — mint *Maire* írja² — nem elég az, hogy néhány banális és közönséges követelmény betartására ügyelünk, melyek teljesítése daczára néha igen súlyos mulasztások terhelik a könyvkötő lelkiismeretét; hanem azokra az aprólékos technikai részletekre is ki kell terjeszkednünk, melyek elsietése néha csak később bosszúlja meg magát. Erre pedig ismét csak a kötés technikai oldalának pontos ismerete képesít.

I. Az előmunkálatok.

Régente, mikor a könyveket enyvezetlen, itatósszerű papirosra nyomtatták, a könyvkötő legelső teendője a papir enyvesítése volt. Ez úgy történt, hogy a könyv íveit némi timsóval elegy enyves vízbe mártották s azután jól kipréselve és zsinegeken megszáritva, vagy az u. n. verőtökén, egy erre alkalmas kalapáccsal, vagy pedig a *Heim*-féle hengermű segélyével símára egyengették. Manapság erre az eljárásra csak kivételképen van szükség, miért is bővebb leírásába nem bocsátkozunk.

¹ La reliure moderne. Paris, 1887. 178. l.

² La reliure cz. dolgozatában (Revue des bibliothèques, III. évf. 480. l.).

1-21. ábra. A könyvkötő kéziszerszámainak táblázata.

Áttérhetünk tehát az előkészítő munkálatok második részére, az ívek hajtogatására, rételésére. Fájdalom ma már könyvkötőink legnagyobb része ezt sem tartja többé a maga teendőjének. Rendesen mindjárt a fűzéshez fog, nem törődve azzal, vajon a kiadótul kötetlenül kibocsátott nyomtatványok jól vannak-e rételve vagy sem. Pedig, ismerve a hajtogatást végző nők boszorkányos gyorsaságát, föltehető, hogy ez az egész könyv külalakjára, szépségére döntő befolyású művelet nem történt minden hiba nélkül. S valóban, ha könyveinket figyelmesen átlapozzuk, nagyon gyakran tapasztaljuk, hogy egyik-másik lapon a nyomtatás nagyon is közel áll a könyv alsó, felső vagy elülső széléhez, míg a megfelelő ívrészekeken túl széles margóra akadunk. E bántó egyenetlenségen könnyen segíthet a könyvkötő, ha egy kis időt s fáradságot nem sajnálva, újra gondosan végighajtogatja a bekötésre adott könyveket. Még a felvágott példányoknál se mulassza el a középső hajtatást újból megcsinálni, hogy legalább a szöveg hasábjai pontosan fődjék egymást.

Lelkiismeretes könyvkötő, az újra rételés után, tiszta vékony makulatura papirost tesz a könyv lapjai közé, föltéve, hogy a nyomdafesték minősége felől kételyei támadtak. Általánosan ismert szabály, hogy könyveinket csak akkor adjuk kötés alá, a mikor már tökéletesen kiszáradtak. Erről úgy győződhetünk meg, hogy egy darabka tiszta papirost a nyomtatvány valamely lapjára téve, a papírvágó késsel vagy körműnkkel erősen megdörögöljük. Ha a papiros tisztán kerül ki e próba alól, akkor bátran beköttethetjük a kérdéses könyvet. A kínai papirosra nyomtatott könyvek azonnal köttethetők; a közönséges papirosra nyomtatottak csak néhány hónap múltán, a hollandi vagy másféle meritett papirokra nyomtatottak pedig csak három-négy év múlva, vagy még később. De vannak esetek, mikor a használt festékben rejlik a hiba s akkor száradjon bár az illető könyv akár ötven év óta, mégis szükséges az interfoliálása, ha a nyomás élességét és tisztaságát végkép tönkre tenni nem akarjuk.

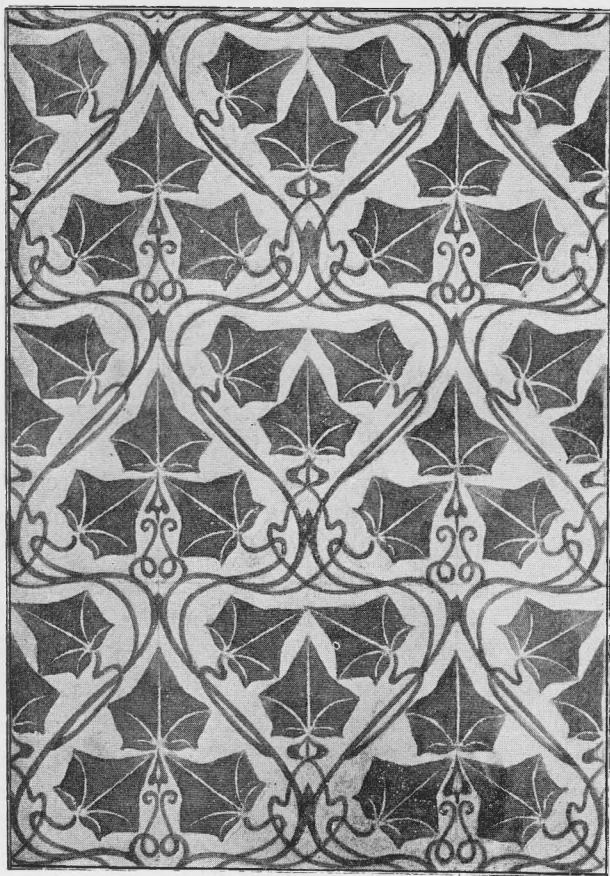
A rételés és esetleg szükségessé vált interfoliálás után az összevetés munkája következik. Először is a bekötendő könyv czímlapját, íveit és tartalomjegyzékét szedik rendbe s közben az esetleg hibás szedésű lapokat az e czélból oda mellékelt pótlapokkal helyettesítik. Azután az önálló mellékleteket szedik sorba a

tartalomjegyzék útmutatása nyomán, selyempapir-védőlappal látják el őket, s ha a könyv alakjánál nagyobbak, úgy több rétet összehajtják, de oly módon, hogy a megmetszéskor kár ne essék bennük s a könyv forgatásakor könnyen szét lehessen őket bontani. Vannak könyvkötők, a kik a mellékleteket egyszerűen beragasztják a kijelölt helyre, a mi által a könyv tartóssága és könnyű járása igen megcsappan. E barbár eljárásba tehát semmiképe se egyezzünk bele, hanem követeljük meg, hogy minden egyes mellékletet az erre szolgáló erős papir- vagy vászonszeletkékre aggaszanak.

Ezek az aggatásra szolgáló leffentyük kétrét hajtott $1\frac{1}{2}$ —2 cm. széles papirszeletké, melyek egyik felére mintegy 3—4 mm.-nyire keményítőcsirizzel ráragasztják a mellékletet, míg a másik felét a könyv lapjához erősítik, hogy vele együtt fűzhessék. Ép így járnak el a könyv külső födelével is, ha azt a megrendelő egy vagy más okból — de rendesen a könyv belsejében meg nem ismételt boritékrajz miatt — a könyvhöz akarja köttetni. Néha az is előfordul, hogy a könyvből egyik másik ív hiányzik: ilyenkor, ha pótlására azonnal nem nyílik alkalom, szintén ily leffentyűt tesznek a könyvbe, melyre a később esetleg megszerezhető ívet könnyen ráerősíthetik. Gyakran megesik, hogy valamely munka csupa képes táblából áll. Ilyenkor 1—1 műlapot csirizelnek a leffentyű mindkét oldalára s vastagságuk szerint, 2—3 ily lappárt alakítanak egy ívvé. Hosszú s fáradságos munka biz' ez, de elkerülhetetlen, mert jó kötés nélküle nem képzelhető. Végezetül álljon itt még két kevésbé fontos észrevétel. Ha a mellékletek a könyv lapjánál kisebbek, beillesztésükkor a könyvkötő mindig ügyeljen arra, hogy a felső szélük a könyv felső metszésével egy síkba essék, mert különben — az esztétikai okokat nem is említve — nagyon kiszolgáltatja a könyveket a por és piszok romboló hatásának. Ha pedig a sok, többször rétegt melléklet folytán a kötet közepe igen megduzzad, úgy ennek az aránytalanságnak az ellensúlyozására több, középütt összehajtott s egymásba dugott papirszeletkékből álló magosgatókat fűzzön a könyvhöz.

Az ily módon kollacionált könyvet azután, mintegy tizenkét órára, besajtolják. E célra többféle sajtót alkalmaznak. Kisebbszerű könyvkötészetben vagy fából készült kézisaitó,

vagy a *Heim*-féle talpassajtó szolgál e célra, mely utóbbi egyszersmind aranyozásra is használható. Megjegyzendő, hogy a könyveket ilyenkor mindig két erőteljes s alsó és felső lapjukat tökéletesen beborító deszka közé helyezik, mely a nyomás

22. ábr. Őrlapnak alkalmas tervezet.

egyenletes elosztására s az esetleges sérülések megakadályozására szolgál.

Sajtolás után következik egy — a könyv későbbi alakjára, annak tartósságára szinte döntő befolyású — művelet, a verés.

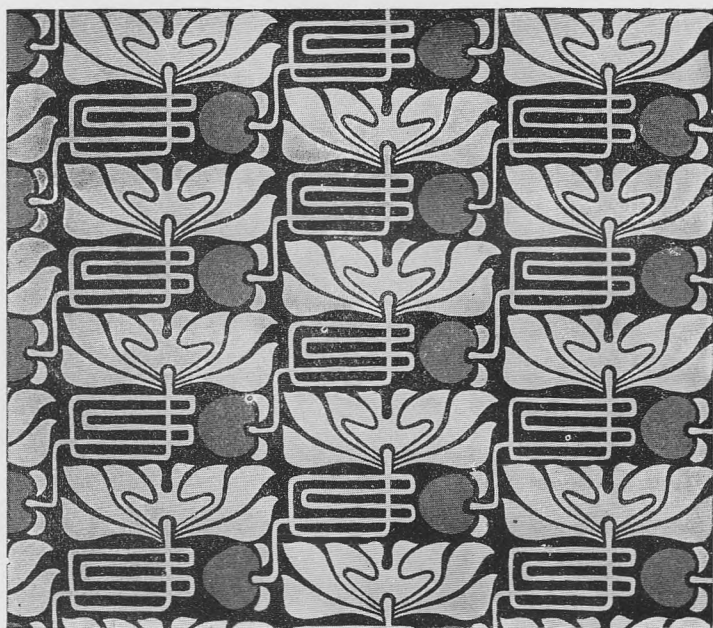
Ez úgy történik, hogy a présből kivett könyvet — vagy ha nagyonis vastag, úgy csak egy részét — elől, hátul makulatura papirossal ellátják s az erre a czélra szolgáló kalapácsal (l. táblázaton: *e*) az egész réteget leverik. Ez a leverés apró ütések útján történik, melyek különösen akkor, midőn meritett, tehát szélein vastagabb,

23. ábra. Őrlapnak alkalmas tervezet.

papirosra nyomtatott kiadásokról van szó, a könyv pereme felé sokkal erőteljesebbek, mint a közepe táján. A mértékletesség azonban itt is nagyon helyén való dolog, mert a túlságos súlykolás folytán a betűk nagyon kinyomulnak s ez által veszítenek élességükből, a festék elmázolódik s a papiros elveszti sokszor jellemző, szemcsés

felületét. Ismerve már most a túlságos súlykolás ezen veszélyeit, természetesnek fog látszani, hogy vannak műmellékletek, különösen a finom rajzú rézkarczok és heliogravűrök között, melyek a verést még kisebb mértékben sem bírják meg a nélkül, hogy finomságuk vagy üdeségük kárt ne szenvedne általa. A lelkiismeretes könyvkötő tehát súlykolás előtt kiszedi a kollacsonált műből az ilyen kényesebb természetű mellékleteket s csak mielőtt újból lepréselné

24. ábra. Őrlapnak alkalmas tervezet.

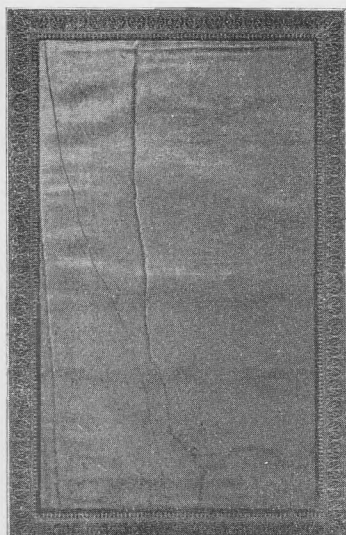
a könyvet, osztja be ismét a helyükre. Súlykolás után a könyv ismét pihen egy ideig a sajtóban, a mit a további eljárás folyamán czélszerű többször is megismételni, mert, mint egy kiváló francia könyvkötő-mester ¹ helyesen megjegyzi, a könyvek bekötésénél az ilyen pihenőközök szinte elkerülhetetlenül szükségesek, hogyha igazán tartós és kifogástalan munkát akarunk.

¹ Marius-Michel. La reliure française depuis l'imprimerie au XVIII. siècle.

II. A könyvtestre vonatkozó munkálatok.

Ezen előmunkálatok után a könyv még nem tesz egységes, összeálló egészet: ezzé csak a fűzés folytán lesz, mely az egyes íveknek szoros tömbbé egyesítésében áll.

A munkás, mielőtt ehhez hozzáfogna, a könyv első és utolsó ívét őrlappal látja el, melynek az a hivatása, hogy egyrészt a könyvtestet a fedőtáblákkal szorosabban egyesítse, másrészt a könyv első és utolsó oldalát a gyors piszkolódástól megóvja. Az őrlap nagysága a könyvével azonos s rendszeren két egész, meg egy fél lapból, az u. n. csatlóból áll, mely utóbbi tartósság okáért vászonból, sőt néha bőrből is készülhet. A csatlót rendszeren a kettős őrlap törésvonalánál csirizelik oda, de hogy ha elpalástolása fölösleges, vagy a használt őrlap minősége folytán lehetetlen, úgy a kétrészből kimetszett őrlapot egymástól némi távolságra erősítik a csatlóhoz, melynek színe a füleket borító vászon vagy bőr színével összevág. Ha az őrlap anyaga moaré-, brokát- vagy valamely tarka nyomású papiros, melynek visszája nem

25. ábra. Selyem tükrő.

elég tetszetős, akkor a gondos könyvkötő előbb tiszta fehér papirost ragaszt a csatlóra, s csak erre enyvezi rá a tulajdonképeni őrlapot. Ép így járnak el abban az esetben is, a mikor az őrlap selyemszövetből készül; csak hogy a rendes fehér papiros helyett vékony kartont alkalmaznak, melyre a selymet, a később leírandó módon s csakis a könyvtábla ráerősítése után, feszítik föl. Az őrlapnak ez a készítménye főleg Németországban s így természetes nálunk is divatozik. Angliában s Franciaországban már más az eljárás. Ott az első és utolsó ívhez 2—2 fehér papírlapot ragasztanak vagy varrnak, melynek belső felületére a kétrét

hajtott színes őrlapot úgy erősítik rá, hogy az mintegy három milliméternyire eláll a könyv hátától, a mi a födelek fölrakásakor egyenlítődik ki.

Az őrlapokról szólva, röviden azok fajairól s megválasztásáról is meg kell emlékeznünk. Leggyakrabban az egyszínű világossárga, sötétbarna, vagy szürke szaténpapirost alkalmazták, melynek festanyagát ujabban akként választják meg, hogy a rácseppenő víz nem hagy maga után valami szembeszökő foltokat. Egyszerű félvászon-, vagy félbörkötéseknél csak helyeselhetjük használatát, de már egész vászon vagy u. n. *amateur* félbörkötéseknél tiltakozunk ellene.

26. ábra. Mozaikkal disztített bőrtükr.

őrlap mindig harmonizáljon ugyan a könyv külsejével, de azért a födelek hatását lerontani, velők mintegy versenyre kelni ne kívánjon. Másodszor az őrlap ne legyen a könyvek tartalmának világos, mintegy anekdotaszerű illusztrálása, hanem csak bizonyos általános hangulatot ébresztszen az olvasóban, még pedig kizárólag az ornamentika eszközeivel. Harmadszor az őrlap ornamentikája legyen mindig arányos a könyvek alakjával. Fölötte nagy mintázatok kisebb alakú könyveken sokat veszítenek szépségükből; hiányzik belőlük az ilyen korlátolt sík területeknél kívánatos egységes hatás.

A vászonkötésekhez mintázott, hengernyomású papirosból készült őrlapokat kívánunk. Ezen olcsó papirokkal igen szép hatásokat érhet el a könyvkötő, föltéve, hogy megválasztásuknál kellő izlést tanusít. Erre nézve pedig örökérvényű szabályokat fölláltítani nem lehet. Tehát beérjük azzal, hogy következőkben *Otto Julius Bierbaum*-mal egyetértve, néhány általános szempontot, irányelvet jelölünk ki, melynek betartása nélkül kiegészítő eredményhez nem juthatunk. Ezek elseje az, hogy az

Gyakran alkalmazzák, főleg verses kötetek vagy imakönyvek bekötésénél, az u. n. brokát és moaré papirosokat is, melyeknek legfőbb hibája, szerintünk, abban áll, hogy mintegy leplezni akarják anyaguk minéműségét: másnak hazudják magukat, mint a mik valóban, selyemutánszatok — papirosból. Már pedig minden igaz esztétikai hatás első és nélkülözhetetlen feltétele a teljes őszinteség, a felhasznált anyag becsületes bevallása . . .

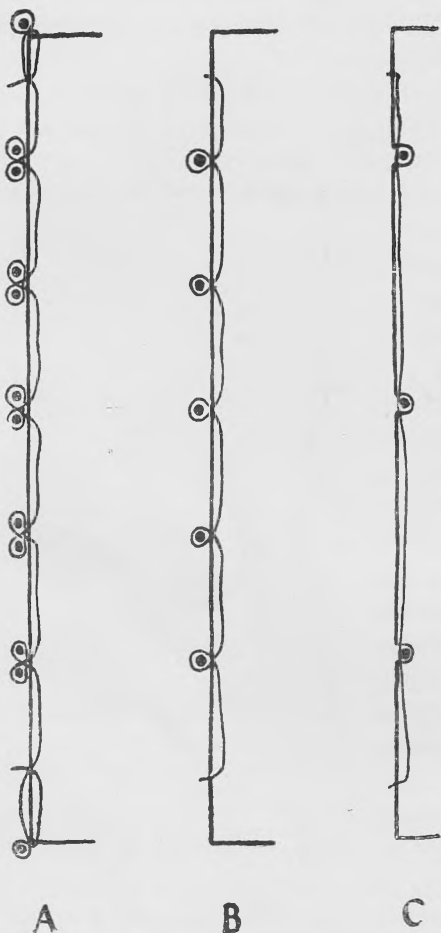
Az őrlappapirosnak egyik legelterjedtebb s főleg az *amateur* félbőr-kötéseknél alkalmazott válfaja a márványpapír melynek számtalan változatát ismerjük. Rendesen mindegyik változathoz két, egy többé és egy kevésbé fényes minőség készül, amaz a táblák borításához, emez a belső őrlapokhoz. De legujabban külső borítékhoz is használnak matt papirost, a mi a bőr-részek diszkrét fényével kellemes ellentétet alkot. Megválasztásuknál egyrészt a használt bőr színére, másrészt a könyvmetszés minőségére kell figyelemmel lennünk. Gyártásuk módja szerint három csoportba sorozhatjuk őket, u. m. először olyanokra, melyeken a márványozás közvetlen a papirosra fecskendezett különféle színek eredménye; másodszor olyanokra, melyek erezését a papirosra mázolt s még nedves festékrétegen átszalajtott vizes szivacsos vagy átluggatott fahengerrel állítják elő s végül olyanokra, melyek márványát a könyvmetszésekéhez hasonló módon nyerik. Finomabb kötésekhez csakis e két utóbbi csoport sikerültebb, szeszélyes rajzú s színvegyülékű fajait használják fel. Alkalmaznak továbbá selyemszöveteket, japáni fametszeteket is; sőt diszes bőrkötéseknél néha az őrlapnak a könyvtáblára ragasztott ágát keretelt bőr, selyem vagy pergamen tükörrel helyettesítik (l. 25—27. ábrákat). Ezekről bővebben a könyvtábláról szóló szakaszban emlékeztünk meg.

27. ábra. Japáni fametszet mint táblaborító őrlap.

Ha már most a munkás a fenn leírt módon ellátta a könyvet őrlapokkal, hozzáfoghat a fűzéshez. Az e célra szolgáló készülék a fűzőállvány, mely négyszögletes fenékdeshkából áll, két oldalt kiemelkedő orsókkal, melyekre csigák segítségével mozgatható gerenda

van erősítve. Ezen az állványnak nevezett gerendán lévő hasadék a csavaros fűzőkampók befogadására szolgál, melyekre a fenékdeshka kívágásába illő lécz és fapeczkek közé csiptetett fűzőzsinegeket akasztják. E fűzőzsinegeket a könyv alakjának megfelelő számban s közökben erősítik az állványra. Maga a fűzés kétféleképpen történhetik: kiálló bordákra (l. 28. ábra A és B), vagy a hátba fűrészelt rovátkokba ágyazva (l. 28. ábra C.) Ma napság túlnyomóan ez utóbbi módot alkalmazzák, mert noha a munka, a fűzőzsineg megvékonyodása folytán, veszt tartósságából, azzal, hogy egyszerre több, egyforma nagyságú kötetet is megfűzhetnek, sok időt és munkát takarítanak meg.

28. ábra. A fűzés vázlati áttekintése.

Lássuk tehát először, mint készül ez a beágyazott fűzés. Mindenekelőtt a szükséges rovátkokat fűrészelik be (l. tábl. f.) a kisebb kézi sajtóba

préselt könyv félczentiméternyire kiálló hátába, még pedig elsőbben a nyomtatott hasáb alsó és felső végénél czeruzával kijelölt hurok-kötők s ezeken belül egymástól egyenlő távolságban a kellő mennyiségű valódi kötők számára. A kelleténél nagyobb bevágás hiba:

mert ilyenkor a hát enyvezésénél igen sok enyv szívárog belé, a mi a czérnát törékenynyé teszi. A kötők száma a könyv nagyságával változik. Kisebb (16°, 32°) alakú könyveknél elégséges három kötő is, de már a nyolczadrétűeknél, főleg a közkönyvtárak sokat használt példányainál, okvetlenül négyre van szükség, míg a foliánsoknál gyakran hét—nyolcz is elkél.

A befűrészelt könyvet, címlapjával lefelé fordítva balkézről helyezi el a munkás s ívet ív után a fűző állványba rak, a hol a jól megviaszkolt, fehérítettlen fűzőczérnával egybe fűzi őket (l. 29. ábra.) A fűzés az utolsó ívvel kezdődik, jobbról balfelé haladó irányban. A fonalat a jobbkeztben lévő hosszú fűzőtü segítségével a jobboldali hurokkötőnek szánt nyíláson át vezeti az ív belsejébe, a honnan a balkézbe került tü az első valódi kötőnél ismét kikerül s a zsineget átkarolva újravissza-

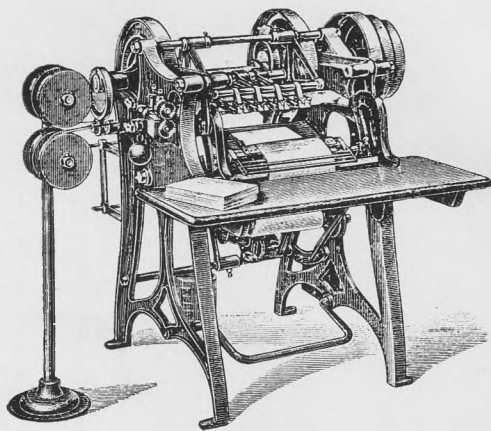

29. ábra. A fűzés.

tér az ív belsejébe, hogy azután a második kötőnél ismét kibukkanjon; ez az eljárás mindannyiszor ismétlődik, míg a fonál a baloldali hurokkötőnél végleg elhagyja az első ívet, hogy a fölébe fektetett második ívet ép így oda fűzze a kötőkhöz, csak hogy megfordított, tehát balról jobbfelé haladó, irányban. A második ív végén kikerülő fonalat az első ívből kiálló czérnavéggel egybehurkolják, innen e kötő neve. Ha a fűzés folyamán a czérna kifogy a tüből, újat kötnek hozzá, de mindig úgy, hogy a csomó

valamelyik hurokkötőre essék. Az öltögetés befejeztével a czérnát az utolsó előtti ívhez kettős hurkolással odaerősítik, nehogy fölbomolván, az ívek széthulljanak.

A fűzésnek ez a módja feltétlen tartós és megbízható, csak az a kár, hogy a vele megbízott munkások — rendesen gazdájuk tudta és beleegyezésével — nem végzik elég lelkiismeretes munkát. Közismeret dolog, hogy ez embereket — csaknem mindenütt — a feldolgozott ívek száma szerint fizetik, a minek az a természetes következménye, hogy azok mentől gyorsabb munkára törek-szenek. Már pedig a fent leírt fűzés mód lelkiismeretes betartásával, még a legügyesebb munkás se tud naponként több mint 3—400

30. ábra. Sodronyfűző gép.

ívet feldolgozni, holott az u. n. váltogató fűzés-mód alkalmazásával e szám négyszereséig is viheti. A váltogató fűzés-mód abban áll, hogy *egy* czérnahosszal *két* ívet fűzünk egybe, fölváltva hol az egyik, hol a másik ívbe vezetvén a fonalat. Ismertető jele, hogy az ívek belsejében látható czérna nem terjed minden megszakítás nélkül az egyik hurokkötőtől

a másikig, hanem el-el tűnik, hogy az utána következő ívben bukkanjon fel ismét.

Ezen s más, még súlyosabb visszaélések elkerülésére sok nagy könyvkötő műhelyben ma már ez emberi kezét gépek helyettesítik, melyek óránként 500 ívet dolgoznak fel. E különböző rendszerű fűző-gépek mechanikája igen bonyolult szerkezettel bír, miért is leírásával — mely munkánk keretét amúgy is messze túlhaladná — nem fárasztjuk az olvasót. Csak azt jegyezzük meg, hogy e gépekbe annyi tű erősíthető, a mennyi a bordák száma s hogy e tűk egymástól függetlenül s ritka pontossággal működnek, a minek az az előnye, hogy ha egy helyt el is szakad a könyvben a czérna, azért még nem fejlík föl az egész kötet, mint a kézi fűzésű munkáknál.

Van azonban a gépfűzésnek egy más módja is, melynél nem czérna, de nickelezett drót a fűző anyag. Gyárilag, *en masse* készülő kötéseknel, különösen Németországban, Ausztriában s hazánkban szinte kizárólag ezt alkalmazzák, míg a finomabb izlésű, könyveire kényesebb francia és angol közönség s szaktekintélyek részéről oly heves ellenzésre talált, hogy ott csak a legritkább esetekben, s inkább csak egész vékony plaquetteknél találkozunk vele. Ez a heves ellenzés könnyen érthető, mert a drótfűzés némi idő- s költségmegtakarítástól eltekintve, csakis hátránnyal jár.

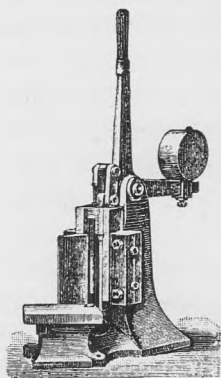
Így a dróttal fűzött könyvek metszési felületein gyakran apró bemélyedések, egyenetlenségek észlelhetők; továbbá a drót meg is rozsdásodhatik, vagy a mi még gyakoribb, a nagyon erős préselés következtében megsértheti a papirost stb. Vegyük még ehhez azt a körülményt, hogy az összekötésre szolgáló organtin szálai az erős enyvezés következtében rendkívül törékenyekké válnak, a mi a gyakrabban használt könyvek szétmállását nagy mértékben meggyorsítja. Mindezt figyelembe véve, nem csodálkozhatunk többé azon, hogy nemcsak a finyás *amateur*ök, hanem maguk a szakképzett könyvtárnokok is barbárságnak bélyegzik a drótfűzés használatát.

Végül meg kell emlékeznünk egy pár szóval a kimagasló kötőkre való fűzésről is, mely régebben általános használatnak örvendett, míg napjainkban csak a sokat használt nagyobb alakú köteteknél (rendesen üzleti könyveknél) alkalmazzák. Az előbbi eljárástól ez csak annyiban különbözik, hogy a könyv hátába nem fűrészelnék be rovátkokat, hanem a fűzőládában kifeszített vászon, bőr vagy pergamen szalagokra varrják — a már leírt módon — az épen hagyott íveket. Minthogy ebben az esetben a fűzők látható bordát képeznek a könyv hátán, roppant óvatosságra van itt szükség.

— A teljesség okáért megemlítjük *Hancock* találmányát is, mely a mult század hetvenes éveiben különösen Angliában és Amerikában igen elterjedt, bár azóta ismét egészen letűnt a felszínről. Ez abból áll, hogy a könyveket mind a négy oldalról megmetszik s kerekre vert hátát ráspolylyal fölborzolva, több ízben bekenik vékony kaucsuk oldaltal, mely megszáradva erős kötő anyagnak bizonyult, a nélkül, hogy a könyv könnyű járásából bármit is levonna.

Fűzés után a könyvet kiveszik a fűző állványból s a két oldalt 2—3 czentiméternyire kiálló zsineget egy erre a célra készült pléhdarabbal kirojtozzák, a minek az a rendeltetése, hogy a könyv fedelére csirizeltetvén, a fődél s a könyvtest közti kapcsolatot fokozza s hogy a ráragasztott őrlap sima felületén dudorodások ne képződhessenek. Szinte magától értetődik, hogy a kirojtozás csakis a lenzsinegeknél válik szükségessé; a drótfűzésnél használt laza szövetfélék, vagy a kimagasló kötőkül alkalmazott szalagok u. i. minden különösebb előkészület nélkül, egyszerűen a táblákhoz ragasztatnak.

Ezután a könyv hátának az enyvezése kerül sorra, a minek az a célja, hogy az ívek eltolódását megakadályozza. E végből

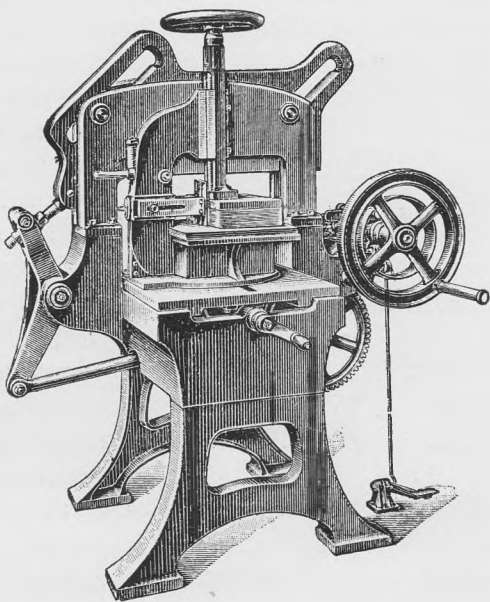

31. ábra. Sarokgömbölyítő-gép.

a könyvet még egyszer jól összeigazgatják s miután meggyőződtek róla, hogy az ívek hátsó és felső széle pontos derékszöget képez, az enyvező deszkára fektetik s egy keskeny fahasábbal erősen leszorítva, a könyv kiálló hátát a híg, de forró enyvbe mártott ecsettel bekenik. Miután az enyvot, hogy a könyv hátát jól áthassa, még egy széles kalapács fokával be is dörgölték, a fölösleget egy száraz ecsettel leszedik s a könyvet néhány órára bepréselik.

Ha az enyvréteg már megszikkadt, a könyv széleinek metszéséhez fognak. Esztetikai szempontból ez egyike a legfontosabb teendőknek. Általános szabály, hogy a szélekből lehetőleg keveset messenek le, mert a három oldalról széles margóval határolt betűsorok nagyban emelik a könyv harmóniáját. Egy szakember szépen fejtegeti valahol, hogy a nyomtatás hasábjainak ez a megszorítása, nem aljas és önző üzleti érdeknek a kifolyása, mely a könyvek terjedelmét és árát ily módon akarja növelni, hanem csakis esztetikai szempontoké; mert hiszen gyakran találkozunk ily könyvekben tömött, vagy kevésbé ritkított szedéssel, a min, ha a széles lapszél nem volna benső szükséglet eredménye, könnyen lehetne segíteni. Egyes bibliofilek az u. n. arányos lapszélekért rajonganak. Ezeket úgy nyerik, hogy a nyomtatott hasáb átlóit mindaddig meghosszabbítják, míg a lap belső (tehát fűzésmenti) szélét át

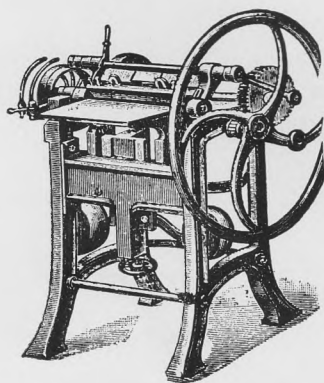
nem metszik s az így nyert pontokon túl eső részt könyörtelenül levágják. Oldalt ép akkora margót hagynak, mint a mekkora a lap belső, tehát meg nem metszett oldalán van. Ez a »harmonikus« metszet azonban korántsem fog olyan harmonikus hatást előidézni, a minőt — neve után indulva — várni lehetne. Nagy hiba u. i. hogy a belső hosszoldalon a margó teljesen egyenlő a külsővel, mert így a két belső margó találkozása folytán keletkező széles köz kellő ellensúlyozásra nem talál. Nem helyeselhető továbbá ez eljárás már azért sem, mert az így körülvágott könyveket, ha azok újból való bekötése szükségessé válnék, ismételten megmetszeni már nem is lehet, ha csak teljesen értéktelen tömböt nem akarunk faragni belőle. A leghelyesebb az az eljárás, midőn a könyv szélét csak felül metszik meg egy keveset, elől és alul pedig ollóvalegyenletesrenyírják. A könyv ily módon egészen meg tartja eredeti, sokszor jellegzetes formáját, melyet a metsszéssel, bármily óvatosan történjék is az, mindig lerontanak. Ellenben

32. ábra. Háromoldalú vágógép.

a körülmetszés elkerülhetetlen mindannyiszor, a midőn japáni, kínai v. hollandi papírra nyomtatott könyvekről van szó, melyeknél — a felhasznált papiros alakbeli különbözősége folytán — a margók szélessége sokszor 3—4 ccentiméternyire is differál egymástól. Az ilyen álmargókat, hacsak a könyv szokott formáját tönkre tenni nem akarják, könyörtelenül lemetélik s legfőlőbb a kötet elején avagy végén hagynak épen 1—2 ívet, hogy a papiros autentikus méretéről tanúságot tehessenek (ezeket nevezi *témoins*-nek a francia).

Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy szótárakat s egyéb sokat használt kézikönyveket okvetlenül mind a három oldalról meg kell metszelnünk, mert ez a lapozást nagyon megkönnyíti. Sőt ilyen esetben czélszerű, ha a sarkokat gömbölyűre vágják, mert ez a gyűrődések keletkezését igen megnehezíti. A lemetszendő részt a könyvön körzővel szúrják ki s aztán a könyvet jól besajtolva, előbb előrészén, majd fejtől és lábtól is egyenletesen legyalulják. A gyalulás annál fáradságosabb és nehezebb, minél nagyobb és vastagabb a könyv. Azért nagyobb műhelyekben ma már ezt a munkát is gépekre bizzák, melyeknek széles aczélpengéje a legvastagabb papírtömböt is hibátlanul megmetszi.

33. ábra. Könyvgerincz-gömbölyítő gép.

Ezután a könyv hátának a kerekítése következik, a mihez sok könyvkötőműhelyben mindjárt az előmetszet elkészítése után hozzá fognak. A munkás e célból a könyv enyves hátát kissé megnedvesíti, s bal kezébe fogva kerekre nyomja ; azután a jobbában levő kalapácssal vagy fasulyokkal mindkét oldalról kerekre sulykolja. A megrendelő ügyeljen arra, hogy könyvei sem túl ne legyenek kerekítve, sem pedig el ne lapuljanak. A normális domborulás a könyv vastagságának megfelelő átmérőjű kör kerületének egy harmad részével egyenlő. Angliában — különösen vászonkötésnél — a könyv hátának kerekítése egészen elmarad, a mi esztétikai szempontból kevésbé tetszetős ugyan, de sokkal czélszerűbb.

A kerekítést követi a partozás. Ez abban áll, hogy a könyvet két deszka közé szorítják, de úgy, hogy a hátából egy kevés kiáll. Ennek az az eredménye, hogy a préselés folytán a kiálló hátrész fölkunkorodik s a könyv két hosszoldalán partot képez, a melybe majd a könyvtáblát fogják beilleszteni. Minél laposabb ez a part, annál jobban mozog benne a tábla, míg, ha nagyon ki van mélyítve, otrombának látszik és a kötés tartósságából is sokat leront. A kellő partozás után a könyv hátát csirizzel bekenik s az így föláztatott enyvet a kalapács hegyével,

vagy a horoló vassal (l. tábl. *g. h.*) óvatosan lekotorják s végül papirnyeselékkel simára dörgölik.

E munkálatokkal minden a könyvtestre vonatkozó teendővel végeztünk s egy újabb, de nem kevésbé fontos fejezethez értünk: a lapok metszésének ékítéséhez.

III. A könyvmetszés diszítése.

A körülmetszett könyvet, bár ez eleinte elég tetszetős, rendszeren nem hagyják azon fehéren. A por és piszok u. i., melynek romboló hatása alól még az üveg alá rejtett könyvek sem vonhatók ki teljesen, szükségessé tette, hogy a könyv metszését színekkel, márványozással vagy arany-, ezüst füsttel borítsák.

Hogy micsoda undorító látvány a színezetlen metszésre lerazkodó por és piszkos újjak nyomai, azt mindenki tapasztalhatta, a ki valaha iskolakönyveket forgatott, vagy kölcsönkönyvtárak bűzhödt köteteiből meritette lelki szükségleteit. Vegyük még ehhez, hogy a pusztá metszet gyorsan lekopik, bolyhossá lesz, sőt szét is morzsolódik, s be fogjuk látni, hogy úgy a jó ízlés, mint a tartósság nevében szükséges az egész metszésnek, vagy legalább felső részének a színezése.

Előállításukat tekintve legegyszerűbbek ez egyszínű metszések, melyeket az egész vászonba kötött könyveknél használnak leginkább. A finomra őrölt piros, kék, sárga vagy zöld festéket esővízzel keverik s némi csirizzel meg viasszal elegyítik. Az így elkészített festéket azután hosszú szűrű, lágy ecsettel az erősen besajtolt könyv metszési felületére kenik s megszárasztva viasszal bevonják, hogy az agátból készült csiszolóval tükörfényesre csiszolhassák. Az e célra használt festékek közül a czinóber, brémai kék és kromsárga a legalkalmasabbak. Különösen a vörös metszés gyakori, melynek két válfajával találkozunk. Az egyik szép, sötét rózsapiros, de könnyen tapad és piszkít; a másik kissé világos színű, nem valami tetszetős, de fölötte tartós, miért is, ha már vörös metszést óhajtunk, legjobb ez utóbbit választani, föltéve, hogy könyvünk minden lapján újjaink rózsás lenyomatával találkozni nem akarunk.

A metszés második, főleg Franciaországban divatos faja a

pöttözött, mely úgy készül, hogy a festéket egy közép keménységű kefével dróthálón át a könyv metszési felületére permetezik. Valami nagyon czélszerűnek ez a metszésfajta sem nevezhető, mert nagyon gyorsan eltörlődik, lekopik. S aztán még csak nem is szép.

Sokkal czélszerűbb, de szebb is a márványozás, melylyel az ügyes munkás roppant változatos és színpompás hatásokat, érhet el. A szükséges eszközök: *a)* egy kis horgany kád, melynek egyik végére, a festékmaradék lehuzását megkönnyítő 5—6 cm. hosszú bádoggal szalag van lejtősen oda erősítve; *b)* a kádba szorosan beilleszkedő lehuzó deszkácska, melylyel az alapot a festék fölrakása előtt szokás átsimítani, míg a festék maradék eltávolítására papírszeleteket használnak; *c)* a húzó peczek s különböző szerkezetű fésűk (l. tábl. *h.*), melyek a húzott, pávás, csokros, vagy fésűs metszések előállításához szükségesek; végül *d)* sűrteből és rizsszalmából kötött ecsetek (l. tábl. *i.*), amazok az alapfesték felrakásához, emezek az epeviznek s festékeknek kilocsantásához.

A márványozás legfontosabb része az alap készítése, melyet tragantból vagy karragénból állítanak elő, megfelelő mennyiségű esővizben főzve azt. A tragant tovább használható, de finom festékek föl vételére nem alkalmas.

Egy másik fontos alkotórésze a márványozásnak az epe, mely könnyű fajsúlyánál és savtartalmánál fogva a márványozási festékeknek nagy hajtóerőt és tartósságot kölcsönöz. Legjobb a marha epe, mely kellőképp megtisztítva s egy hatodréssz tömör borszeszszel keverve, sokáig eláll. Ebből négy—öt cseppet öntenek a különböző vegytiszta festékekhez, melyeket használat előtt mindig jól fel kell rázni.

A munkás, mielőtt a márvány elkészítéséhez hozzáfogna, egyenkint minden használandó festéket kipróbál s csak, ha már kellő kiterjeszkedési képességéről meggyőződött, fog a tulajdonképeni munkához. — Az eljárás, a márványozás különböző fajtái szerint változik.

A szorosabb értelemben vett márványmetszésnél először a fekete, aztán sorjában a többi színes festékeket pettyegtetik apró csöppekben az alapra, majd — a festékek egyenletes szétosztása céljából — vízzel hígított epét fecskendeznek reá s végül felrakják az alapfestéket, mely az egész felületet finoman behálózza. Ha az alap fehéren marad, akkor az utolsó művelet fölösleges.

A ú. n. hajérmetszés, mely egy, legfőljebb két színű szokott lenni, szintén ilyenformán készül, csak hogy a finom, hajszálerek előállításához külön pettyegtető vizet használunk, mely öt rész vízzel kevert borszeszben feloldott velencei szappanból áll.

E márványszerű metszésektől némileg eltér az ú. n. húzott metszések előállítási módja, a mennyiben itt a felrakott festékek szétozslását a munkás tűk és fésűk segélyével bizonyos meghatározott irányba tereli. Rendkívül változatos alakú és színdús mintákat nyernek így, melyek legfőbb fajai fésűs, pávás, csigás és csokros metszés néven ismeretesek. Értékesebb felbőr kötésekhez ezek a húzott metszések illenek a legjobban, különösen hogyha a táblákat borító papirossal kellő összhangban állanak.

Mikor a márványok egyike már ily módon elkészült, a munkás a márványozandó könyv metszési felületét timsós vízzel bekeni s két fahasáb közé szorítva, óvatosan de gyorsan az alapba mártja, még pedig előbb az elejét, azután a fejtől s végül a lábtól eső részét. A körül márványozott könyvet azután megszáraztják, felületét egy kis viaszkkal bevonják s fényesre csiszolják.

Utoljára hagytuk, bár szépség szempontjából az első hely illetné meg, az arany s ezüst metszés ismertetését, melynek előállítása még a márványozásnál is több munkát és óvatosságot igényel.

A körülmetszett könyvet présbe helyezve, a munkás az ara-

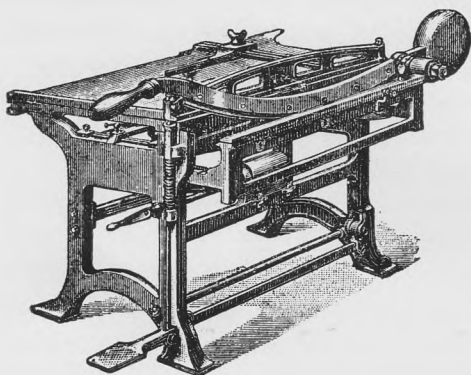
34. ábra. Diszített könyvmetszés.

nyozandó metszésfelületet reszelőkkel simára csiszolja s a tojás fehérjéből, vízből, boluszföldből meg karminból készült aljvízzel egyenletesen bekeni. Ha az így nyert alap megszáradt, selyem papirossal fényesre dörzsöli s kis tojás fehérjével újra bekeni; majd az aranyozó párnán (l. tábl. z.) előre elkészített valódi vagy fattyú aranyfüstöt, fátjol szövet segélyével a metszésre rakja. Miután a metszés némileg megszáradt, viaszkos papirost helyeznek reá s előbb a simítóaggyarral (l. tábl. m. n.), majd egy darab finom selyem

ronggyal fényesre csiszolják. Az ezüst metszés épen így készül, csak hogy arany füst helyett vékony aluminium lemezeket használnak.

Az arany metszés nagyban emeli a könyvek szépségét, miért is a díszes egész vászon, bőr, selyem, vagy bársony kötéseknel — mint elengedhetetlen kiegészítő részszel — gyakran találkozunk vele. Az is szokásos, hogy az ú. n. *amateur*-félbőr-kötések felső metszési felületét megaranyozzák, míg alul s oldalt a csak nyírott szélek azon fehéren maradnak. Ez az eljárás abban leli magyarázatát, hogy az eféle félbőr-kötést a kényesebb bibliofilek csak ideiglenes védőburoknak tekintik, melyet idővel a végleges, egész bőr-kötés fog felváltani.

Úgy a színes, mint a fémcs metszéseket különféleképen

35. ábra. Kéregpapírvágó gép.

diszithetik. Így pl. a már fényesre csiszolt egyszínű metszéseket finom rajzú aranydíszítéssel látják el; a síma arany metszéseket czizellálják, festik, sőt márványozzák stb. A könyvmetszésnek ez a czifrázása, mely régente igen gyakran előfordult, ma már végkép divatját multá. Valóban — mint *Charles Blanc* meggyőzőleg kifejtette —

nincs is szebb és czélszerűbb metszés az egyszerű tükörsíma aranyozásnál. A czizellált vagy festett arany metszés felületén ugyanis apró mélyedések keletkeznek, melyek egyrészt nagyban elősegítik a por és piszok berakodását, másrészt megnehezítik a lapozást. Végül az ilyen czifrázatok egészen megfosztják a könyvet eredeti jellegétől s valami dobozhoz, vagy tokhoz teszik hasonlóvá. Ugyancsak divatjukat multák a párizsi, görög és spanyol metszések is, melyeknek az a lényege, hogy a nyitott könyv lapszélei más-más színűeknek látszanak, mint a becsukotté.

Miután a könyvmetszés ékítése a fent leírt módok valamelyikén elkészült, a munkás a könyv hátát alul s felül oromszegővel látja el, a mi egyrészt fokozza az ívek összetartozását s a hát gömbölyűségét, másrészt pedig tetszetős benyomást kelt

a szemlélőben. Oromszegő nélkül a könyv rideg és befejezetlen. Ez oromszegőket régente maguk a könyvkötők készítették, de ma már gyárilag állítják elő s a legkülönbözőbb minőségben és színben készen kaphatók. Minthogy az általuk elérhető hatásnál igen sok függ helyes megválasztásuktól, nem csak arra kell ügyelnünk, hogy színben, hanem hogy minőségben is harmonizáljanak a külső borítékhoz használt anyagokkal. Finom bőrkötéshez pl. jobb fajta selyem szegő való, míg egyszerűbb vászon kötéseknel kevésbé értékes pamut vagy vászon szalaggal is beérhetjük. Csak arra kell ügyelni, hogy a szegő hossza a könyv vastagságával pontosan egybevágjon, hogy jó rá legyen erősítve s hogy hamar ki ne kopjék, mert úgy a por könnyen beülepszik.

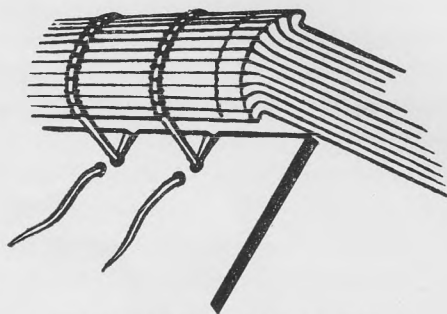
Finomabb kötések hátára még a szegők fölrakása előtt ráerősítik a jobbára keskeny, selyemből szőtt jelző szalagokat melyek színe rendesen bizonyos harmonikus ellentétben áll a külső borítékkal. Megválasztásuknál főleg arra kell ügyelni, hogy szintartók legyenek, mert különben kellemetlen foltokat okozhatnak a könyv lapjain. Ez is egyike azon apróságoknak, melyek megválasztásánál az egyéni ízlés és fényűzési hajlam kifejtésére bőséges alkalom nyílik, miért is a bibliofilek kelleténél nagyobb súlyt helyeznek reá. Vannak u. i. egyesek, kik a rendesen használt jelzőszalagokkal nem érik be, hanem szélesebb, sokszor gyönyörűen mintázott vagy hímzett pántlikákat tétetnek a könyvbe. Az ilyen szalagokat — szélességük miatt — nem a könyv gerinczére, hanem hátsó táblájára szokás erősíteni, nehogy a könyv záródása megcsappanjon.

IV. A könyv betáblázása és borítása.

Az ily módon elkészült könyv testre most már ráerősítik a födeleket, melyeknek eredeti s legfőbb célja az, hogy a könyvet a külső romboló behatások ellen kellőkép megvédelmezzék, megóvják. A könyvfedél két, a könyv hátához erősített lemezből áll, mely régente fából, manapság szinte kizárólag kéregpapirosból készül. A kéregpapir vastagsága a könyv alakjától és terjedelmétől függ; kis, vagy könnyű kötetekre nem szabad nehéz táblákat aggatni, nagy és súlyos foliánsokra pedig nem kelleténél vékonyabbat: mint mindenütt, úgy itt is a megfelelő arányok betartása a födolog.

A legjobb kéregpapir Angliában készül, régi hajókötelek rostjaiból ; a legrosszabb a sárga színű, melyet papir, fa és szalmahulladékból állítanak elő. Minőségre e kettő között áll a szürke, rongyból készült kéregpapir, melyet a jobb könyvkötő műhelyekben rendszeren alkalmaznak. Puha táblájú kötésekhez vékony, tisztán papirhulladékból gyártott fehéres kéregpapírt használnak, mely tartós és hajlékony.

A kéregpapírt az erre szolgáló gépen a könyv alakjánál valamivel nagyobbra darabolják s a könyvre erősítik. Ráerősítés előtt a födeleket belülről (egész bőrkötéseknél kívülről is) papirossal beragasztják, bélelik. Ez a bélelés kettős czélt szolgál: egyrészt fokozza a táblák tartósságát, másrészt felületüket kissé megörbítvén, lehetővé teszi, hogy szorosan a könyv-testhez simuljanak.

36. ábra. A kötők áthúzása a táblán.

Az így elkészített táblák ráerősítése háromféleképp történhetik. Az első és legjobb, bár legfáradtságosabb eljárás a következő: a munkás a táblát pontosan a könyv partjába illeszti s belső szélén, vagy egy centiméternyi távolságban, minden kötő számára két vagy három¹ lyukat

szúr, melyeken keresztül húzva a fonalat (36. ábra), elszélesztett végét enyvvel vagy csirizzel a tábla külső felére ragasztják. A táblázás e módjának — rendkívül tartósságán kívül — még az az előnye is megvan, hogy a födeleket egy kissé befelé hajlítván, azok jobban a könyvhöz simulnak s így tetszetősebb alakot adnak neki. — A táblázás másik, egyszerűbb módja a partos illesztés, mely abban áll, hogy a partba illesztett táblák tetejére ragasztják a jól elszélesztett, 3—4 cm. hosszú kötőket, azután vékony papírsávval befödik s jól besajtolják. Kevésbé gondos könyvkötők rendszeren ilyen módon táblázzák be a finomabb kötések, bár ez — mint *Bethmann* kimutatta — többféle hátránnyal jár. Így a táblák felső részére ragasztott füzőzsinegek — az erős feszültség folytán —

¹ Ez utóbbi forma főleg Franciaországban dívik.

gyorsan szétfoszlanak ízületi helyükön ; továbbá a nagyon is mély partozás következtében az első és utolsó ívek csak nehezen nyílnak. — A harmadik, legegyszerűbb s ennélfogva csekélyebb értékű kötéseknel rendszeresen használt módozat abban áll, hogy az elszélesztett s jól megcsirizelt zsineget egyszerűen a táblák belső oldalához ragasztják s egyenesre simítják.¹

Ha a könyv táblázása e módok bármelyikén már megtörtént, akkor azt két fahasáb közé szorítva, néhány órára jól lepréselik. Miután a csiríz már kellőképp megszáradt, egy vonalzó s éles kés (l. tábl. b) segítségével kellő alakúra formálják a födeleket. Ez a *formálás* abban áll, hogy a munkás a födelet három szabad oldalán gondosan körülmetszi, úgy, hogy csak egy kevésbé haladja meg a könyv széleit. A tábláknak így nyert pereme oldalt szélesebb mint alul és fölül, még pedig $1\frac{1}{2} : 1$ arányában. Konkrét méretei szigorúan meg nem határozhatók, de általános szabály, hogy nagyobb alakú könyveknél nemcsak a használt karton vastagabb, hanem

A

B

C

37. ábra. Könyvhátak.

peremei is szélesebbek. Oly műhelyekben, a hol kéregpapírvágó gépek is vannak, ez a művelet rendesen elmarad, mert ott még a táblázás előtt pontos nagyságban vágják ki a födeleket. Finomabb kötéseknel azonban még ily műhelyekben is alkalmazzák a formálást, mert a kézi metszés felülete sokkal élesebb és simább, mint a gépi metszésé.

¹ Röviden megemlítjük még az üzleti könyvek bekötésénél alkalmazott negyedik módot is, mely abból áll, hogy a füzöket két vékonyabb kartonlap közé ragasztják. E mód előnyösen használható nagy és súlyos térképgyűjtemények bekötésekor is.

Formálás után a munkás a kötés hátának elkészítéséhez lát. A kötés háta kétféle lehet u. m. szilárd és mozgékony. Amaz ma már csak csekélyebb értékű, bár erősen használt kötéseknel (pl. iskolakönyveknél) található s úgy készül, hogy a könyv gerinczét borítandó külső takarót szilárdan a könyvtesthez csirizelik (37. ábra *A*). Az ilyen hátnak az a legfőbb hátránya, hogy a könyv gerinczén látható aranyozás gyorsan romlik. Ezt elkerülendő. kezdtek a francia könyvkötőmesterek kemény kéregpapírral annyira kibélelni a hátat borító bőrt, hogy az, a könyv kinyitása-kor változatlanul megmaradt, (37. ábra *B*). Ez eljárás főhibája abban áll, hogy a szilárd hátú könyvek nehezen nyílnak s nyitá nem is tarthatók valami ellensúly nélkül.

Az újabb keletű, de ma már szinte általánosan alkalmazott mozgékony hátborító anyagát egy külön papírsávra, az u. n. hátfödőre, erősítik, mely a könyv felütésekor félkör alakban elválík a háttól s becsukáskor ismét odasimul (37. ábra *C*). Minthogy az ilyen mozgékony hátú kötéseknel az íveket a kötőkön kívül semmi sem tartja össze, a könyv hátát rendesen vékony, de szívós író-papírossal szokták beragasztani, még pedig többszörös rétegekben. E célra legjobb a meritett, simitatlan irodai papiros, melyet még jobb fajta csomagoló papírral is átragaszthatnak. A folyó-iratok hirdetési mellékleteinek vagy a fényezett, gyakran krétatartalmú külső borítéknak ilyenén felhasználása azonban föltétlen kerülendő, mert ezek anyaga rendesen nagyon is törékeny és síma felületük miatt rosszul is ragadnak.

Bélelés után a munkás a hátfödő elkészítésébe fog. Ez a kötés minősége szerint különböző. Célja az, hogy a könyv forgatásakor a hátról leváló külső borítéknak több tartósságot kölcsönözzön s rugalmasságánál fogva a könyv rendes alakját jobban megőrizze. Minél könnyebb, kisebb s vékonyabb a könyv, annál gyöngébb kartonból készül a hátfedő, melynek szélessége a könyv gerinczé-vel, hossza a födelekével egyezik. A kellő nagyságban kivágott hátfödőt a simítócsonttal domborítják s azután jól odacsirizelik a könyvet borítandó bőr, vászon vagy egyéb szövETFéle hátrészéhez. Ha a bőrkötések gerinczén kiálló bordákat akarnak feltüntetni, akkor a hátfödőre előbb egymástól megfelelő távolságban kéreg-papírból vagy vastagabb bőrhulladékból készült keskeny sávokat ragasztanak, melyek a szélek felé kissé ellapulnak. Az így nyert

bordák rendes száma öt, a mi a könyv hátát hat mezőre osztja. A cím rendesen a második, a kötetjelzés pedig a negyedik mezőbe kerül. Egyesek csupán a címet bezáró első két bordát ragasztatják a hátfődre, míg ismét mások az egész síma hátú bőrkötéseket kedvelik. Ez utóbbiaknak az egységes felület kedvező hatásán kívül még az előnyük is megvan, hogy sokkal lassabban kopnak mint a bordázottak, miért is közkönyvtárakban felette ajánlhatók.¹

Félvászon- és papirkötéseknél a hátfődő készítése módosul egy kissé. Ily könyveknél a hátfődőt a gerincznél egy pár centiméterrel szélesebbre szabják s közepén a kellő mennyiséget a simítócsonttal kijelölván, a fölösleget lejtősen elvékonyítják. Az így nyert vékonyabb szárnyakkal azután a hátfődőt a táblák belső felületére erősítik s csak ezután egyesítik a könyvvel.

A hátfődő elkészítésével a kötés szerkezeti része teljesen befejeződött; most már a külső borítás és diszítés munkája következik. Előzőleg azonban még a külső borítékhoz használt anyagok minőségéről, tulajdonságairól s színéről kell egy pár szót ejtenünk.

A borításra használt anyagok első és legkiválóbb csoportját a különböző bőrok teszik. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az állatok legnagyobb részének bőrét felhasználták már a könyvek bekötéséhez. *Uzanne* mint tipikus példát, *Lucyen de Rosny*-t említi, a kinek könyvtárában egész kis állatsereglet halmozódott fel ilyformán. De akadt a bibliomának változatos seregében nem egy olyan is, a ki az öt világrész állataival be nem érve, embertársai bőrét nyúzta le, hogy beteges szenvedélyét kielégíthesse. Pedig *Rouveyre* szerint az emberbőr semmi különös jelleggel sem bír; hasonlít a maroquinhez, csak hogy sokkal finomabb az ikrázata, kellemesebb a fogása s rendkívüli nagy a tartóssága. *Rouveyre* állításának valódiságát nem vesszük tüzetes vizsgálat alá:² hiszen

¹ Tényleg a budapesti egyetemi s orsz. Széchenyi könyvtárakban pl. szinte kizárólag ilyen síma bőrhátú kötésekkel találkozunk: csak az a kár, hogy ez intézetek könyvkötői a hiányzó bordákért otromba aranysávokkal akarnak kárpótolni, a mi az említettem esztetikai hatást végkép lerontja.

² Mindazáltal utalunk *Marcellin Pellet* nyilatkozatára, mely szerint az emberbőr nem ad szép könyvkötést. Legfőbb hibája zsirtartalmában rejlik, melytől szinte sohasem lehet végkép megfosztani.

nekünk, közönséges halandóknak úgy sem igen lesz alkalmunk szert tenni erre a becses anyagra.

Tehát áttérünk annak a bőrfajnak az ismertetésére, mely rendes körülmények közt a bibliofilek legdrágább s legféltettebb kincseit takarja: a *szattyánra* (maroquin). A szattyánt — mely főleg látványával, erős szemcsézetével tűnik ki — rendszeren kecske- vagy számborból cserzik szömörceével és gubacscsal. Legbecse- sebb az, mely Keleten készül, bár újabban nyugateurópai gyárak- ban is igen jó minőségűeket állítanak elő. Könyvkötésre kétféle állapotban használják: azon szemcsésen és simítva (*écrasé*). Ez utóbbit *par excellence* diszkötésekhez használják. Nemcsak szépségre, de tartósságra is ez a bőr áll a legelső fokon, miért is a *British Muzeum* vezetősége a könyvek legnagyobb részét ebbe az anyagba kötteti.

Ily fényezésre azonban csak kevés magánosnak s még kevesebb közkönyvtárnak telik. Egész jól beérhetjük a *chagrín*-bőrrel is, melyet ugyancsak kecskebőrből, de néha ló- sőt tevébőrből is készítenek. Gyártásmódja az előbbtől több pontban eltér és szemcsézete is különbözik némileg a szattyánétól, de tartósságra szinte egy fokon áll vele. Drágának ugyan ez a bőr is elég drága, de használata mégis elkerülhetetlen mindannyiszor, a mikor valamely sokat használt könyv bekötéséről van szó.

A maroquin- és chagrínbőr viszonylag magas ára természetesen sokféle utánzásra, hamisításra adott alkalmat, a minek ellenőrzése, felismerése roppant nehéz, sőt néha lehetetlen. Az említett anyag helyett u. i. sokszor az olcsóbb, de kevésbé tartós juhbőrt alkalmazzák, melyet páczolással, hengereléssel, sőt újabban galvanoplasztikus úton úgy elváltoztatnak, hogy a csalásra rendszerint csak használat közben jön rá az ember.

Harmadsorban említjük a *bagaria*- vagy orosz bőrt, melynek kikészítése ismét különbözik az előbbiektől. Jellegzetes szagát a cserzéséhez használt nyirfakéregtől kapja. Ez az erős illat — némelyek állítása szerint — gátat vet a penész és rovarok romboló hatásának, a mi tartósságát s így használhatóságát is igen fokozza. Mégis akadtak olyanok, a kik kárhoztatták e bőrfaj használatát, — de tiltakozásuknak csak annyi az alapja, mint *Labruyère* ismeretes mondásának, melylyel a szattyán ellen kelt ki. A *British Muzeum* tisztikara nem is osztja e téves nézetet,

hanem szótárait, lexikonait s egyéb sokat használt kézikönyveit rendesen bagariába kötteti. Vajha példája minél több utánzóra akadna!

Régi, főleg XV—XVII. századi német kötéseken méltán csodálhatjuk még a *disznóbőr* tartósságát is, melyet egykor szinte általánosan használtak. Manapság magas ára s rosszabb kikészítése miatt mindinkább háttérbe szorul. Nagy hátránya, hogy hamar kiszárad és törekenynyé válik.

Ugyanez a fogatkozása van a *borjúbőr*nek is, csakhogy még fokozottabb mértékben. Ehhez járul még rendkívüli kényesége, gyors kopása, a min lakkozással lehet ugyan segíteni, de ez meg gyors repedezését vonja maga után. Semmi sem ajánlja tehát e bőrnek a használatát s szinte érthetetlen, hogy miért dédelgetik annyira a legtöbb közkönyvtárban. — A XVIII. században divatozott, de régi könyvek ujrakötésénél — mint stilszerűt — ma is szívesen alkalmazzák a márványozott vagy erezett borjúbőrt, melyet *Marius Michel* a szakértő elkeseredésével »ördögi találmánynak« bélyegez. A márványt vagy erezetet u. i. különböző erősségű savakkal maratják a bőrbe, a mi többé-kevésbé szétroncsolja a sejteket s a bőr pusztulását, szétmállását roppant meggyorsítja.

Egy másik, főként iskolai és kölcsönkönyvtárakban használt anyag a *juhbőr* (basane), mely jól kikészítve elég tetszetős és tartós, bár sok fogatkozása is van. Így pl. laza szövésénél fogva rendkívül érzékeny a hőváltozások iránt, hamar törik és gyorsan penészedik. Tartósabb akkor, ha mesterséges ikrázattal látják el s ily állapotban tényleg alkalmazzák — de csak apró, keveset használt füzetek bekötésére — a mindenben mintaszerű *British Muzeumban*.

A teljesség okáért felemlithetjük még, bár napjainkban alig használatos, a *pergament* is, mely megváltozott előállítási módja következtében sokat veszített régi jó híréből. Legfőbb fogatkozása hygrometriai érzékenységeben rejlik. A meleg hatása alatt gyorsan kiszárad és megvetemedik; nedves helyen pedig elernyed és megpuhul. De ha egész vagy félkötésekhez e fogatkozások következtében nem is ajánlatos, roppant szívóssága miatt a sokat forgatott szótárfélék sarkainak beborítására igen jól felhasználható.

Befejezésül talán nem lesz felesleges *Maire*-nek egy, az összes bőrfajokra vonatkozó, általános megjegyzését ismertetni. Szerinte könyveink bekötésénél még arra is kell ügyelnünk, hogy a felhasznált bőr teljesen ép, zárt sejttű legyen. Mostanában ugyanis közkeletű szokás, hogy a gyárakban egy-egy állatbőrt gépek segítségével két-három rétegre is szétbontanak. Ez eljárásnak az a természetes következménye, hogy míg a legfelsőbb rétegen a sejteket elzáró szemcsés felhám valódi és egészen ép, addig a másik kettőn az ikrázatot — ép úgy mint a már említett maroquin- és chagrin-utánzatoknál — mesterséges úton idézik elő, a mi szemünket könnyen megtéveszti ugyan, de a nyílt sejteket el nem zárja s így a gyors hámlódást, kopást sem akasztja meg. Az ily másod- vagy harmadlagos bőrbe kötött könyvek gyorsan szétmállanak, a mi újbóli bekötetésüket teszi szükségessé.

Ebből az is kiviláglik, hogy a bőr külsejéről annak minőségét fel nem ismerhetjük. Biztosabb kritériumul szolgál a bőr széttépése. A jó bőr csak nehezen szakad és a hasított széleken hosszú, selymes szálak képződnek; az olyan bőr, mely könnyen téphető s szélein rövid, felkunkorodó szálakat találunk, tartós bekötésekre alkalmatlan. De föltétlen megbízhatónak ez a tulajdonság sem tekinthető, mert, mint a londoni *Society of Arts* által e célból kiküldött szakbizottság tanúságos jelentése ¹ mondja, a legerősebb bőr nem mindig a legtartósabb s nem mindig áll legjobban ellen a könyveket fenyegető romlásnak. Fontos még a bőrök festéséhez használt anyag minősége is; a legtöbb festő-eljárás több kevesebb kénsavtartalmú vegyülettel történik, a mi a romlás csiráit már magában hordja. Ez pedig csak vegyi úton deríthető ki, a mi az ellenőrzést nagyon megnehezíti.

A könyvkötés borítására használt anyagok második, nagy csoportját a különböző *szövetfelék* teszik. Ide soroljuk a *bársonyt*, a *selymet* és a kölönféle *vásznakat*. A két előbbi, nemesebb anyagot ma már csak elvétve használják egy-egy imakönyv vagy verskötet borítására. Sokkal gyakoribb a vásznak változatos csoportjának a szereplése, mely vékonyabb, kisebb alakú, ritkábban használt könyveknél még a közkönyvtárakban is igen helyén való,

¹ Lásd Cockerell: Der Bucheinband u. die Pflege d. Buches cz. mű XIX. fejt.

magánosoknál pedig, épen e változatosság következtében, szerfölött alkalmas arra, hogy aránylag csekély árért, hangulatos és ízléses kötésekre tegyenek szert. Csak az a kár, hogy az előállításukhoz használt anyagok s kikészítésük módja miatt legtöbbször sokat vesztenek tartósságukból. E vásznak u. i. rendesen pamutból, kenderből, lenből, juttából készülnek, s csak ritkán gyapjú- vagy selyemszálakból, pedig ez utóbbiak sokkal tartósabbak. S e selejtes anyagok nem javulnak

az által, hogy gépek segélyével ránczokat, chagrinszerű ikrázatot vagy geometriai vonalakat préselnek beléjük, a mi külsőleg közelebb hozza ugyan a vásznat a bőrhöz, de nagyon merevvé, törékenynyé teszi s igazán csak arra szolgál, hogy a szövésben rejlő hibákat eltakarja. A legjobbak alaza szövésű angol vásznak, melyek számos színárnyalatban kaphatók. A közkönyvtárakban, mint látszólag legczélszerűbbet, leginkább fekete, szemcsés felületű vásznat alkalmaznak,

pedig ez tart a legkevesebb ideig. A fekete festék u. i. rendesen oly rossz minőségű, hogy szétroncsolja a szövet szálait, a minek gyors foszlás a természetes következménye. Viszont a világos angol vásznak — egy-két lilás, szürkés vagy sárgás színárnyalat kivételével — nagyon gyorsan piszkolódnak s ezért oly helyeken, a hol a könyv sok kézben megfordul, jórészt használhatatlanok. Azért mint *Eggert Gusztáv* mondja,¹ az ilyen czélokra legalkal-

38. ábra. Bársony kötés.

¹ Blätter für Volksbibliotheken u. Lesehallen. II. évf. 73 l.

masabb a *dermatoid* nevű vászon, mely nem zsirozódik, nem kopik, érzéketlen a hőváltozások vagy a nedvesség iránt s lemosható a nélkül, hogy színezése bármi kárt is szenvedne ez által.

A külső boríték harmadik, s talán legváltozatosabb csoportját a különböző *papirok* teszik, melyeket néha az egész kötés, de leginkább csak a táblák borítására használnak. A papirkötés ma már — csekély tartóssága miatt — szinte végkép divatját multa, noha egész vékony, alig egy íves füzetek megőrzésére még a nyilvános könyvtárakban is használható. Ily czélokra legjobbak az Angliában gyártott bőr-, pergamen- vagy csontutánzatú papirok, melyek sok művészi becsesel nem birnak ugyan, de roppant tartósak. Azok, kik a tartósságot a széppel óhajtják egyesíteni, jól felhasználhatják a *kozo* háncsából készült japáni papirokat, melyek dúsan aranyozott, ragyogó színpompájú bőrhöz hasonlítanak. E papirok között igazi csodadolgokra akadunk, melyeknek szeszélyes rajzain — mint *Uzanne* írja — a színek és tonusok valódi orgiákat ülnek.

Gyakoribb a papirnak másik alkalmazása, mikor csupán a bőr- vagy vászonháttal és sarkokkal bíró födeleket borítják vele. Ilyenkor főleg az u. n. márványpapirokat alkalmazják, melyekről bővebben az őrlapoknál irtunk. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy megválasztásuknál a hát- és sarokborításhoz használt anyag színére és minőségére kell ügyelnünk. A banálisabb, kavicsos, fésűs vagy csokros márványozású papirokat például hiba volna finom szattyánbőrrel egyesíteni; ezek a papirok csak vászonhoz, vagy közönséges juh- és borjúbőrhöz illenek. Ellenben a szattyán, vagy fényezett chagrin fantasztikus felhőzetű keleties színpompájú papirokat kíván meg, melyeknek nyugtalan, szeszélyes rajza még jobban érvényre juttatja a tükörsima finoman erezett, egyszínű bőrfelület nyugodt méltóságát.

Az anyag minőségével végezve, most még a színéről kell egyet-mást mondanunk. Szinte hihetetlen, hogy erről a másodrendű kérdésről már mennyit összeirtak, úgy a könyvtárnokok mint a bibliofilek. Amazok, mint minden a könyvkötésre vonatkozó kérdésnél, itt is a czélszerűség, használhatóság fontos elvéből indultak ki. Az a törekvés, hogy a könyvek beosztásakor keletkezhető tévedéseket lehetőleg kikerüljék, arra birta egy pár nagy könyvtár vezetőségét, hogy a különböző szakokat egymástól

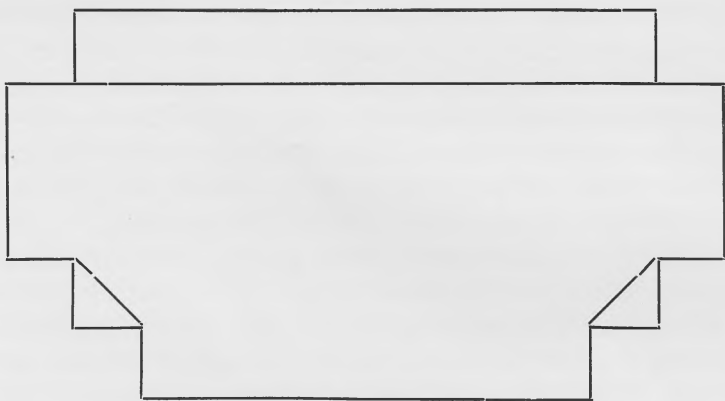
eltérő színekbe köttessék. Így pl. a *British Múzeumban* a történet vörös, a theologia kék, a költészet sárga, a természetrajz zöld stb. színű kötésekben pompázik. Ez az eszme első pillanatra igen praktikusnak látszik, bár valójában nem az. Ne feledjük ugyanis, hogy a piros, a sötét kék, sötét barna és fekete színeken kívül a többi szín vagy színárnyalat a levegő, por és napfény behatása alatt, rövidebb-hosszabb időn belül elfakul, a minnek az az eredménye, hogy az eredetileg egymástól élesen különböző színeket csakhamar bizonytalan, piszkos-szürke tonus váltja fel, a mely a kitűzött czélnek sehogysen felel meg többé.

Egészen más szempontok voltak az irányadók e kérdésben a bibliofilek körében. Ez utóbbiaknál az az általánosan elfogadott szabály, hogy a külső boríték színének bizonyos összhangban kell lennie a könyv tartalmával, általános hangulatával. Minthogy ennek a szín és hangulat közti kapcsolatnak a megállapítása jórészt a megrendelő egyéni temperamentumától függ, a részletekre nézve nem állíthatunk fel örökérvényű normákat. Azért is inkább csak kuriozum kép ismertetjük *Uzannenak* a következőkben megállapított szín-skáláját: I. a theologiai művek színei: fekete, ibolya, sötétbarna és gránátvörös; II. a jogi munkáké fekete és gesztenye barna; III. a tudományok és művészeteké sötét zöld és kék, komor vörös és fekete; IV. a szépirodalom- és költészeté égszínkék és smaragd-zöld; V. a földrajzi és történeti műveké vérvörös és olajzöld, végül VI. a hadászati tudományoké piros, kék vagy zöld. Más gyűjtők ismét a különböző államokkal kombinálják a színeket. Így a vöröset Anglia és Törökország, a világos kéket az osztrák-magyar monarchia, a sötét kéket Poroszország, a sötétzöldet az orosz birodalom, a narancsot Spanyolország, a sötétsárgát Hollandia, a chromsárgát Belgium, a világoszöldet Itália s a fehéret a pápa számára tartogatják. Ime két egymástól merőben eltérő színrendszer, melyeket mással, mint az összeállító szeszélyével aligha lehet megokolni. Közelebbi megbeszélésükbe azért nem is bocsátkozunk s beérjük *Richard*¹ talpraesett észrevételével, a ki szerint a könyvek olyanok mint az asszonyok: a vastagabbak jobban föstének a sötét színekben, míg a sylphidekre pompásan illik a világos. E korláton belül, mindenki saját kénye-kedve szerint válogathatja meg a színeket.

¹ L'art de former une bibliothèque 59. l.

Ha a külső boríték anyagát már kiválasztottuk, a munkás hozzáfoghat a borításhoz, mely lényegében mindig egyforma, de részleteiben a kiválasztott anyag természete szerint változik.

Egész, vagy félbőrkötéseknel — miután a munkás a szükséges anyagot már kiszabta — előbb a behajtandó szegélyeket kellőkép meg is kell lappasztania (1. tábl. *c* és *d*). Vastagabb bőröknél, minő a szattyán, chagrin-, bagaria- és disznóbőr, nemcsak a jórészt igen széles és megaranyozandó behajtásokat, hanem még az egész gerincz-részt is meg kell lappasztani. Hogy ez a tartósságra s művészi hatásra nézve egyként fontos művelet kellőkép sikerüljön, ahhoz

39. ábra. A félbőrkötés borítása.

nemcsak jó élű kés és roppant ügyesség, hanem a bőr szerkezetének pontos ismerete is szükséges. Minthogy a marokkoi és chagrinnbőr ikrázata a lappasztás folytán kissé elnyomódik, a munkásnak azt fel kell frissítenie, ha csak a kötés nem lesz amúgy is simítva. Ez a felfrissítés abban áll, hogy az illető helyeken kissé megnedvesített bőrt a márványlapra téve, egy parafa darab segélyével az ikráknak megfelelő irányban apró ránczokat nyom a bőrbe, a mi a szemcséket újra felszínre hozza. Az ily módon kikészített anyaggal azután hozzáfognak a bebőrözéshez.

Mindenekelőtt a bőr egész visszáját jól becsirizelik s a hátfödőt a neki megfelelő helyre erősítve, a könyvet a bőrbe illesztik; most az oldalszéleken kiálló szegélyzetet behajtva, a könyvet egy pár perczre becsukják, a mi által a bőr a táblákon tükör-

simára feszül; azután az alsó és felső szegélyt is behajtják s a háton kiálló bordákra a bőrt fogóval (l. tábl. 1) leszorítják; végül a gerincz felső és alsó részén mintegy két milliméternyire kiálló bőrfelületet oly módon lelapítják, hogy az a szegőket szinte teljesen elfödi. A festetlen borjú- vagy birkabőrt sokszor nedves állapotban használják a borításhoz; a munka azért itt is ugyanaz, csakhogy a behajtás után a táblák és a könyv közé néhány ív itatós papirost is tesznek, hogy a nedvesség átszivárgását megakadályozzák.

A félbőrökötésekkel jórészt hasonlókép bánnak. Először is a jó szélesre vett s kellőkép lecsiszolt sarkokat csirizelik a földélre, majd a két oldalt egyforma hosszan kinyúló hátrészt erősítik a táblákhoz s végül a födeleknek még csupaszon maradt részeit vonják be vászonnal vagy papirossal (l. 39. ábra).

Ha a borításra használt anyag nem bőr, hanem pergamen, úgy azt előbb a könyv tábláinak megfelelő nagyságú papirbéléssel látják el, azután izületi részein a simító csonttal törést ejtenek rajta s így kikészítve erős enyvvel a könyvtáblához ragasztják. A kellőkép ellapított szegélyeket csirizzel puhítgatják s azután a táblákra ráhajlítva, jól lenyomkodják.

Ha a könyvek bevonásához bársonyt választunk, a munkás teendői ismét módosulnak egy keveset. Miután a bársonyt kellő alakban kiszabták, előbb a hátfödőt, majd a táblákat, hig, de nem vízes enyvvel jól bekenik s a bársonyt erősen rájuk simítják. A behajtásnál arra kell ügyelni, hogy a sarkaknál a szövetrészek pontosan találkozzanak, de egymást ne fődjék, mert ettől csúf kis dudorodások keletkeznének. Az áthajtásnak a jobbára erősebb kartonból készült, sokszor selyemmel átvont őrlap alá eső részét a meleg simítóvassal jól ellapítják. Ezzel a bevonás elkészült. Ha munka közben a bársony itt-ott kissé megtükrösödött, ezen úgy segítenek, hogy előbb vizgőz fölé tartják egy perczre, s aztán jó erős kefével többször kikefélik.

Míg a bársonyt, ép úgy mint a bőrt vagy a pergament, a kötés tábláihoz ragasztják, addig a selymet csak rájuk feszítik. Kivételt csupán a gerinczre eső rész képez, melyet hideg enyvvel óvatosan a hátfödőre ragasztanak. A födeleket gyakran egész külön készítik s csak azután egyesítik az összekötő kapocsul szolgáló gerinczrészszel. A selyem lágy fogásának megfelelően, a kemény táblákat nagyságuk s a megrendelő izlése szerint többé-

kevésbé vattázzák. E bélelésnél ügyeljünk arra, hogy a munkás kellő mértéket tartson, mert különben a könyvet egészen kiforgatja eredeti jellegétől s valami díszes párnához teszi hasonlónvá. Megemlítjük még, bár épen nem osztjuk, egyes szakferfiak azon véleményét, hogy a *moiré* mintázatát, vizét, lehetőleg vizirányosan alkalmazzuk könyveinkre. Ez helyes lehet a nagyobb arányú s nyugodtabb rajzú *renaissance moirénál*, míg a szeszélyesebb, változatosabb *moiré antique* természetének inkább a merőleges irányzat felel meg.

E pepecselő eljárásoknál sokkal egyszerűbb a könyveknek vászonnal való borítása. A szabás és borítás egészen úgy történik, mint a bőrkötéseknél, csak arra kell ügyelni, hogy az áthajtások kibolyhosodott széleit jól lesimítsák, mert különben ez a vékony őrlapokon könnyen átverődik. Néha a hátbetét a táblákkal szoros egészset alkot; ilyenkor előbb a vászonnak a gerinczre eső részét ragasztják oda s csak azután borítják be a táblákat. Utóbbi esetben a gerincz fejéhez és lábához jövő behajtásnál — könnyedség okáért — rendesen bevágják egy kissé a vásznat. Miként a bőrkötésnél, itt is nagy gondot igényel a hátszélek behajtása (*coiffure*) s noha ezt a szerény anyagot nem lehet oly jól idomítani mint a bőrt, csinos alakot itt is adhatunk neki.

A félvászon kötés készítése ugyancsak egyezik a félbőrével. Itt főleg arra kell ügyelnünk, hogy a könyvkötő a vászonnak papírral fődött részét egyenesre messe, mert semmi sem sérti úgy szemünket, mint ha a látszólag egyenesen lemetszett vászonrészek igazi, ferde szélei a papir alól kinyomulnak. Mint a félbőrkötéseknél, itt is hangsúlyozzuk, hogy a vászonrészeknek a könyv méreteivel kellő arányban kell lenniök, mert szűkre szabva kellemetlen, szegényes érzést keltenek a szemlélőben.

Utoljára említjük fel a legszerényebb borítékot, a papirost, melynek kezelése a vászonéval mindenben megegyezik.

A tábláknak külső borítása után a munkás hozzálát az őrlapok beragasztásához, a mi egyrészt a könyvtest és táblák közti kapcsolatot teszi véglegessé, másrészt az áthajtás szélei körül von egyenletes határt. Ha az őrlap egy színű, közönséges papirosból áll, akkor annak a táblákra kerülő oldalait egyszerűen becsirizelik s a födeleket rájuk csapva, néhány órára besajtolják. Finomabb, színes nyomású papirokat a simítócsonttal nyomkodják a födelekhez

s a könyvet azon nyitott állapotban hagyják megszáradni. Drága bőrkötésekhez sokszor selyem- vagy bőr-tükröt készítenek, melyet három oldalt a behajtások, a negyedik oldalt pedig a külboríték anyagából készült s a könyvhöz fűzött leffentyű határolnak. A selyem-tükröt úgy készítik, hogy a kellő nagyságú szövetet vékony karton lapra feszítik, s azután e lappal együtt a könyvfedél megfelelő helyére enyvezik. Ugyanígy készül a szabadon álló másik őrlap is, melyhez a kartonra húzott selyem felragasztására szolgáló fehér lapot már a fűzéskor beillesztették. A bőrtükrő készítése a külső börmunkával mindenben megegyezik: miután a bőrt kellő alakban kiszabták s meglappasztották, egyszerűen a belső táblára csirizelik.

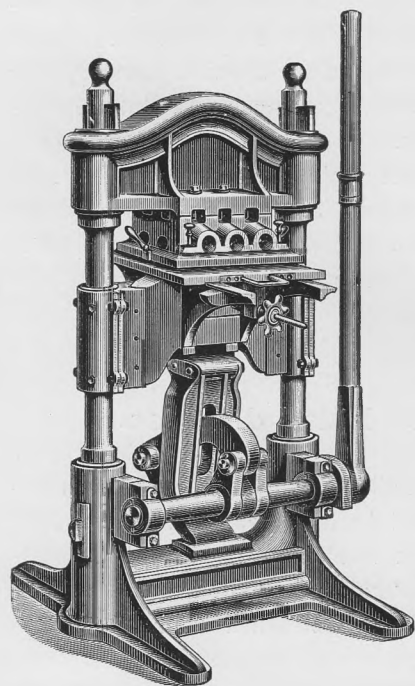
Ezzel a könyvkötés merőben technikai része véget ért. Az esztetikai hatás fölkeltésére ugyan e műveletek is nagyban befolyanak, de a kötés szorosabb értelemben vett művészi characterét a külső díszítés adja meg igazán. A következő, utolsó fejezetben erről fogunk szólni.

V. A könyvkötés külső díszítése.

Az eddigiekben azt tapasztaltuk, hogy a könyvkötés elkészítése jóformán független a külső borítás anyagától; a mi csekély eltérésre akadtunk is egyik-másik részletben, azt vagy belső szerkezeti okok, vagy tisztán esztetikai szempontok tették szükségessé. A külső boríték díszítésének, ékítésének roppant változatoságát ellenben főképp az anyag minősége, természete szabályozza. A ragyogó színekben pompázó *maroquin écrasé*, e fejedelmi anyag, díszítése sokkal pazarabb, változatosabb lehet, mint a nyers borjú- vagy birka-bőré; a könnyed, vidám színű angol vásznaké sokkal légiesebb, mint a vaskos disznó-bőré; a lágyan omló puha selymeké sokkal intimebb, nőiesebb mint a rideg, kemény pergamené... A díszítés módjának nagy számát már az anyagnak ez a felületes párhuzamba állítása is sejteti velünk s mennyire megnő e szám, ha egyrészt meggondoljuk, hogy a hangulatoknak mily változatos tömege jut kifejezésre a létező és létezendő írásművek millióiban s másrészt figyelembe vesszük azt a sokféle módot és eszközt, mely az emberi fantázia szeszélyes csapongásait, művészi törek-

véseit uralja. Azért nem is kísértjük meg, hogy *valamennyi* lehetséges díszítő módról számot adjunk, hanem beérjük azzal, hogy a leggyakoribb s legtermészetesebb eljárásokat ismertessük főbb vonásaiban.

Ezek elseje, mely szinte minden anyagon egyforma sikerrel alkalmazható, melynek elemei nélkül még a legszerényebb könyvtári kötés sem képzelhető, az *aranyozás*. Ez a könyvkötő legértékesebb, de legnehezebb teendői közé tartozik. A munkásnak

40. ábra. Aranyozó sajtó.

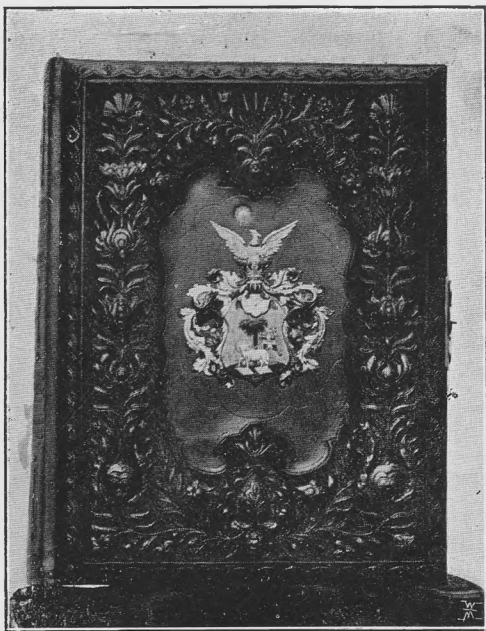
jól kifejlett művészi érzékkel, ügyességgel s gyakorlott szemmel kell bírnia. Mint *Bauer*¹ mondja, az aranyozás leegyszerűbb fajtái, valamely filétának, bélyegzőnek vagy poncznak a nyomása alkalmával a munkásnak tisztán kell látnia célját, mert az aranyozás nem áll pusztán a nyomás mechanikai munkájából, hanem első sorban annak a művészi gondolatnak a visszaadásából, mely munkaközben előtte lebegett. Ha a kész munkából ez a gondolat világosan ki nem olvasható, vagy ha rajza a könyv szellemével ellenkezik, úgy a kivitel minden finomsága értéktelenné válik. Hisz maga a technikai rész, mint minde-

nütt, itt is aránylag könnyen elsajátítható, csak egy kis kedv, sok türelem s még több gyakorlat kell hozzá. Tényleg nincs is olyan valamire való könyvkötő-műhely, melyben technikailag ügyes aranyozóra nem akadnánk s mégis, ha könnyelműen rábízzuk könyveinket, sokszor még a legelemibb dolgokban sem tudnak egészen kielégíteni, mert a józtlést, mely technikai tudásukat kormányozná, elfeledték kifejleszteni magukban. A következőkben azért a technikai eljárást csak röviden

¹ Handbuch der Buchbinderei, Weimar, 1881. 70. 1.

ismertetjük s inkább azokra az esztetikai szempontokra terjesztjük ki figyelmünket, melyektől leginkább függ a munka sikere.

Az aranyozáshoz szükséges eszközök, az aranyozó párnán és késen, (l. tábl. *z*) a hevítlámpán s betűfogalón kívül a különböző aranyozó vasak, melyeknek domború mintázata sárga rézből készül. E vasak négy osztályba sorolhatók. Ezek: a *sávozók* (l. tábl. *s*), melyeknek holdasan kerekült talpára egy vagy több hajszálvékony egyenes vonal, geometriai alakzatok, virágfüzérek, ismétlődő minták, szeszélyes csipkézetek vannak erősítve; azután a *bélyegzők* vagy *ponczok*, (l. tábl. *r*) ezek a pecsétnyomó alakú szerszámok, melyek talpába a legkülönfélébb, önálló rajzok, sarok- és középrészek, vagy emblémák vannak vésvé; továbbá a *görgetők* (l. tábl. *p*), melyeknek villás nyélen forgó kerek tarajáról pontok, vagy szalagos ékítmények emelkednek ki; végül az u. n. *ívkészlet* (Bogensatz), 20—30 különböző nagyságú körívből, melyek átmérője 2—300 milli-

41. ábra. Kézi aranyozás és kötés, géppel nyomott középrészszel.

méter közt váltakozik. Mind e változatos alakú és rajzú szerszámok kézi használatra szánvák, melyeket úgy kell a munkásnak összeválogatnia s belőlük, mint megannyi művészien faragott téglából a harmonikus egésztest fölépítenie. Ez az összeállítás igen sok időt és munkát igényel, miért is a csekély értékű, gyári »diszkrétésekhez« az egész táblát, illetve gerinczet borító ékítményeket nagy dúczokra vésetik, melyeket az aranyozó gép egyetlen nyomással a födelekre varázsol. Persze az ilyen gépi aranyozás korántsem versenyezhetik a kézi munka finomságával. Az arany, az egyenletes

nyomás következtében mindenütt egyforma rétegben rakódik le, a mi a finomabb csipkézetek légies báját egészen eldurvítja s az azuros¹ részek éles rajzát végkép eltompítja. Igazán artisztikus kötéseknél azért gondosan kerülik a nagyságuk miatt csupán géppel nyomható

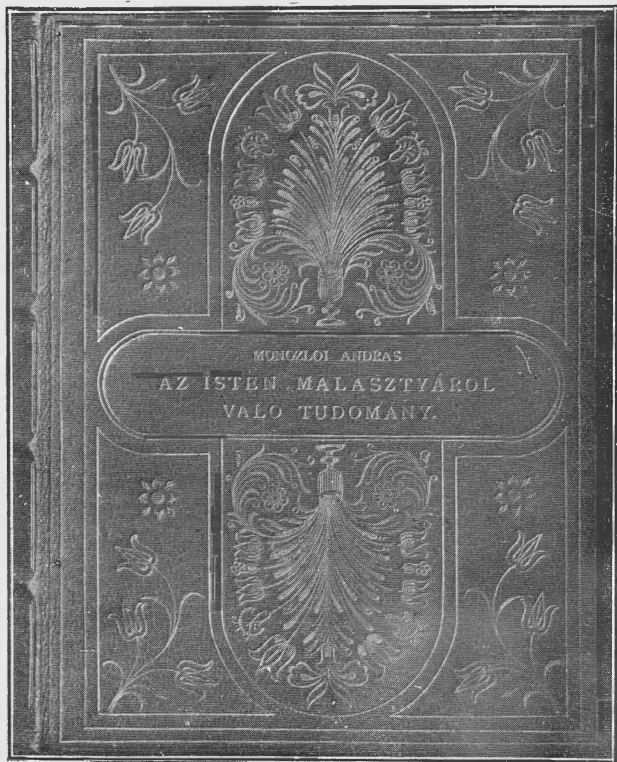

42—47. ábra. Modern bőrhátak.

bélyegeket s inkább apró, egyenes és görbe vonalakat, csillagokat vagy virágmotivumokat ábrázoló vasakból állítják össze a nagyobb rajzokat. Igaz, hogy az ilyen pepecselő eljárás a kötés árát roppant megdrágítja, de szépségre, művészi becsre s a kötés tartósságára

¹ Azurosnek az olyan aranyozó vasakat nevezik, melyek rajzát a kék szín (*azur*) heraldikai jelzéséhez hasonló sávozás borít.

nézve végtelenül fölötte áll a gépi aranyozású födeleknek. Igen, a kötés tartósságára nézve is káros befolyással van a gépi aranyozás, mert ilyenkor a födeleket előbb teljesen elkészítik, mint a népszerű füzetes munkákhoz készen kapható gyári kötéstáblákat, melyekbe a könyvet egyszerűen beakasztják, akár csak a leghitványabb félvászon- vagy papiros-kötést! Inkább mondjunk le

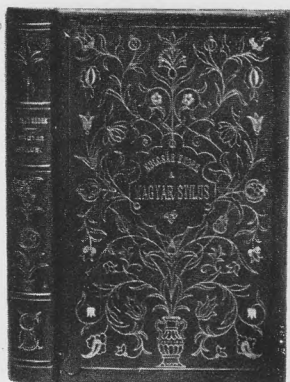

48. ábra. Kézi aranyozású bőrkötés.

az ilyen dúsaranyozású kötésekről s elégedjünk meg egy pár egyenes léniával és szerény sarok díszszel. Az igazi nagy költők és gondolkodók úgy sem igen kívánják meg a czifra köntöst: a valódi nagyság mindig egyszerű, mindig kerüli a hiú csillogást. — Ezzel azonban korántsem mondjuk azt, hogy a ki a dúsan aranyozott *kézi* munkát megfizetheti, kedves költőit, íróit díszesebben ne ruházza; csak arra ügyeljen, hogy műveik szellemével merő

ellenkezésbe ne kerüljön. »Igaz, — írja *Rouveyre*¹ — hogy nagyon kényes dolog a kötés és könyv jellegét kellő összhangba hozni egymással. De föltéve, hogy van némi izlésünk, könnyen beláthatjuk, hogy az efféle analogiákat túlzásba hajtani nem tanácsos«

Sokan úgy magyarázzák például a kötés és könyv közt létesítendő összhangot, hogy bizonyos számú banális emblemát készítenek, melyeket a megfelelő munkák hátára vagy felső lapjára egyszerűen rányomtatnak. Így *Mercur* szárnyas botját az ipar és kereskedelem, a szigonyt a tengerészet, a baglyot a bölcsészet, az álarczot a színészet, a phrygiai sapkát a forradalom körébe vágó művekre nyomatják, úgy hogy a könyvek tartalmáról még címük elolvasása előtt tudomást nyerhetünk. A szimbolizmusnak e kezdetleges módja persze nem elégítette ki a kényesebb izlésű s tömöttebb erszényű *amateur*öket; még pedig annál kevésbé, mert mint legott látni fogjuk, az aranyozás csak egyik szerény eszköze a díszítésnek.

49. ábra. Kézi aranyozású
bőrkötés.

E kis kitérő után ideje már röviden ismertetnünk azokat a technikai eljárásokat, melyek az aranyozásnál fölmerülnek. Mindenek előtt az aranyozandó felületet kell kellőkép elkészíteni, alapozni. Ez az alapozás az alkalmaz-

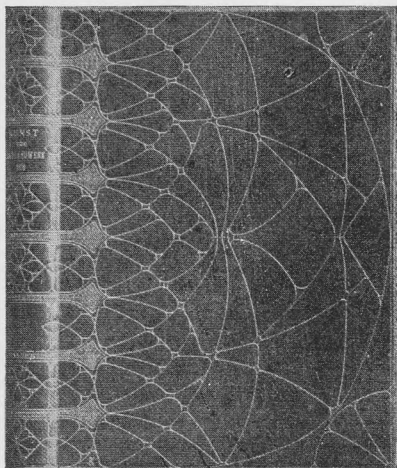
zott anyag minősége szerint változik. A juh-bőrt pl. vízzel kimosásák, azután híg csirizzel beecsetelik s végül halenyvvel és tojás fehérjével alapozzák. A chagrinbőrt eczetes vízzel mossák ki, azután bekenik tojás fehérjével; ugyanígy tesznek a szattyánbőrrel is; ha azonban a bőrök simított állapotban használtatnak úgy kettős alapozásra van szükség. Nagyon dús aranyozáshoz enyv-alapot alkalmaznak. A pergament kettős, tojás fehérjéből álló alapozással látják el, miután felületét előbb timsós vízzel kétszer jól lemosták. A timsó — mint *Paul Adam* írja² — elszappanosítja a pergaménben rejlő enyvrészeket s tisztán tartja

¹ *Connaissances nécessaires à un bibliophile* c. IV. p. 120—123.

² *Paul Adam: Der Bucheinband.* Leipzig, 1890. 124. l.

felületét. Mind ez alapokat nedveseknek nevezzük, szemben a szövetféléknél használt száraz alappal, mely finom mézgapor s egy kevés arzén keverékből áll. Miután az alap egyik vagy másik módon elkészült, hozzáfognak az aranyozáshoz, mely mindig a gerinczrészszel kezdődik, sőt egyszerű félbőr-, egész- vagy félvászonkötésnél csakis erre szorítkozik. Tudjuk, hogy a hátrész kétféle lehet: vagy vannak rajta bordaszerű kiemelkedések, vagy síma felületet képez. Ez utóbbiak aranyozása többféle. A legszebb, mint már említettük, az egészen üresen hagyott gerinczrész, melyet legföljebb egy vagy két hajszál vékony aranysávval szegnek be: ilyenkor az aranysávok a táblákon is folytatódnak, még

pedig egészbőr-kötéseknél az egész födelet, félbőr-kötéseknél ellenben csak a bőrrészeknek papirossal találkozó széleit futva körül. Ily kötésekre a czím — angolosan — a gerincz felső részére kerül, míg az évszámot egész alatt nyomják. — Egyszerűbb, sötét színű vásznakat dúsabban aranyozhatnak, mert itt a díszítésnek az anyag természetes fényét és nemességét kell pótolnia. Ilyenkor a gerincz fej- és lábrészét csip-

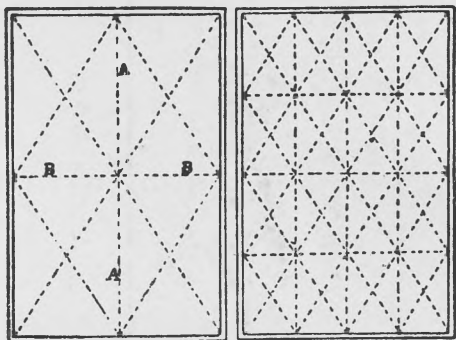

50. ábra. Kersten-féle kötés.

keszerű, vagy leveles ékitményekkel látják el, melyek a sötét felületről élénken kiemelkednek s a különben egyhangú könyvsorokat változatossá teszik. Világos, pasztelszínű angol vászakra ellenben nem illik az aranyozás, sőt alig is látható. Ezért a hátat rendesen minden dísz nélkül hagyják s a czím helyére egy kis négyszögű vékony bőrlapocskát, ú. n. pajzsot ragasztanak, melyet szimpla vagy kettős aranysávval szeghetnek körül.¹ Ily pajzsocs-

¹ A pajzsokat, melyek hátrányáról alább szólunk, újabban még az ily esetekben is fölöslegessé teszik *Wilhelm Leos Nachfolger* stuttgarti czég papirlaphoz hasonló festék masszái, melyek a legkülönbébb színekben kapkátók s könnyen kezelhetők.

kákat különben a bőrkötéseknél is szoktak alkalmazni, még pedig, ha kötet jelzés is fordul elő, két különböző színben. E pajzsok színét úgy kell választani, hogy az alapról kellőkép kiemelkedjenek, véle bizonyos harmonikus ellentétben álljanak. »Itt — mondja *Richard*¹ — az a szabály, hogy a pajzsok ne legyenek világosabbak mint maga a hát. Mindazonáltal — teszi hozzá ez a finom ízlésű bibliofil — vannak amatőrök, s én is hozzájuk tartozom, a kik nem vetnek meg egy-egy zöld, vörös vagy kék pajzsot sem fekete alapon«. Látjuk tehát, hogy az egyéni ízlés itt is bátran áttörheti a konvenczió szűk korlátait s egy kis ügyességgel igen kedves és új hatásokat érhet el. Praktikus okokból megemlítjük

51. ábra. Az aranyozandó könyvtábla területének beosztása.

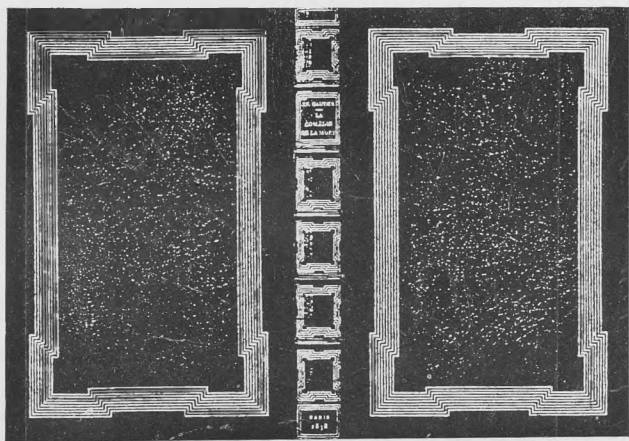
azonban, hogy sokat használt könyveknél, melyek kötése amúgy is rendesen sötétebb színű, jobb ha a színes pajzsok élénkítő hatásáról lemondunk, mert ezek a gyakori forgatás következtében hamarosan le-leválnak a könyv hátáról, a mi ép oly csúf mint kellemetlen. — E művészibb aranyozásokon kívül a legtöbb műhelyben erősen divatozik a síma ge-

rincznek mezőkre osztása egyszerű vagy komplikált sávozók segítségével. Igazán kedvező hatásokat az ilyen sávozott hátakkal csak ritkán érnek el, mert vagy nagyon ridegek, vagy túl vannak halmozva czifrasággal és díszszel, a mi az áttekinthetőség rovására esik. Szerintünk a hát dúsabb díszítésének csak ott van értelme, a hol a táblák is megfelelő díszesek. Ily esetben czélszerű a táblák ékítményének miniature utánzatát vagy vezérmotívumainak egy újabb, harmonikus szövedékét a háton is fölhasználni, mert ez mintegy előkészít arra a hatásra, melyet a könyv fedelei fognak kelteni bennünk.

Finomabb bőrkötéseknél tudvalevőleg kiemelkedő bordák

¹ L'art de former une bibliothèque. 60. l.

vannak a háton. Ezek diszítése ép azokkal az eszközökkel történik, a melyeket a síma hátaknál alkalmaznak. A könyvkötőnek itt is igen sok alkalma nyílik izlésének és ügyességének a kifejtésére. A diszító motívumok minőségének s mennyiségének megválasztásában ugyanazok a szempontok az irányadók, melyeket a síma hátaknál hangoztattunk: csak az a különbség, hogy míg a síma háthoz legjobban a folyondárszerű mintázatok illenek, itt meg a határolt négyszögekbe illő ékitmények a legmegfelelőbbek. Gyakran a kiemelkedő bordákat sem hagyják azon csupaszon,

52. ábra. Sávozóval alakított diszítés.

hanem pontozott vagy szalagos görgetők segélyével azokat is megaranyozzák.

Mind ezeket a mintázatokat előbb a kellőkép fölmelegített vasakkal előnyomják az aranyozandó felületen s az így keletkezett vak nyomást egy kis tojásfehérjével s olajjal beecsetelvén, az aranyozó párnán kellő alakúra vágott aranyfüstöt a vasak segítségével fölrajkák. A vasak melegítésekor arra kell ügyelnie a munkásnak, hogy a kellő hőfokot gondosan betartsa, mert ha nagyon langyos a vas, akkor az arany nem tart s fényesítéskor lekopik, ha pedig nagyon forró, úgy meg könnyen elégeti a bőrt. Minthogy minden bőr másképp reagál a melegre, legjobb, ha a munkás előbb egy darabka bőrhulladékon kipróbálja a vasakat. Miután az aranynyomás az egész háton, vagy annak egy részén

elkészült, a fölösleget egy puha rongygyal jól letörölik és a még esetleg visszamaradt apró részecskéket egy hegyes fapálczikával óvatosan eltávolítják.

A címnyomás mindenben azonos a hátaranyozásnál kövendő eljárással. — Miután a kellő számú sorokba osztott feliratot mozgó betűkből kiszedték, egy-egy sorát a betűfoglalóba erősítik s előbb vakon, majd arannyal a kijelölt helyre nyomják.

53. ábra. Modern vászonkötés.

A címfelirat fontosságát ismerve, óvakodjunk azt elég könnyelműen a könyvkötő tetszésére és belátására bízni. Ha az olyan furcsaságok, minőket *Rouveyre* említ,¹ csak nagy ritkán fordulnak elő, a címek értelmetlen rövidítése — főleg idegen nyelvű munkáknál — elég gyakori. A minap pl. egyik legjobb könyvkötőműhelyünkben *Rouveyre* tízkötetes munkája ezzel a furcsa címmel került ki: »*Connaissances à un bibliophile*«! A kellő utasítá-

¹ Pl. Oeuvres de Brantôme I., II. helyett Oeuvres de Bran t. I. t. II. stb.!

sokkal el nem látott munkás csupa kényelemszeretetből kihagyta a *nécessaires* jelzőt s ezzel úgy a cím értelme mint a francia grammatika ellen súlyosan és szükségtelenül vétkezett. A ki tehát az ilyen boszantó félreértéseket ki akarja kerülni, jól teszi, ha egy czédulára pontosan följegyzí az alkalmazandó címnyomást, sőt még a hozzá használt betűk fajtát és nagyságát is, mert ezek stílszerűsége és kellő részarányossága ellen is gyakran vétének a

54. ábra. Modern vászonkötés.

könyvkötők. A címre vonatkozó megjegyzéseink sorát a szerző nevét illető észrevétellel akarjuk bezárni. Általános szabály, hogy az író keresztnévét csak akkor kell kinyomatnunk, ha az vezetéknévével mintegy összeforrott, hírben, dicsőségben mintegy osztályosa volt, vagy ha több hasonnevű szerző megkülönböztetésére szolgál. *Petőfi*, *Vörösmarty* munkáira pl. fölösleges keresztnévüket is rányomatnunk, míg *Arany János*nál, már félreértések kikerülése miatt is, a teljes névnek kell szere-

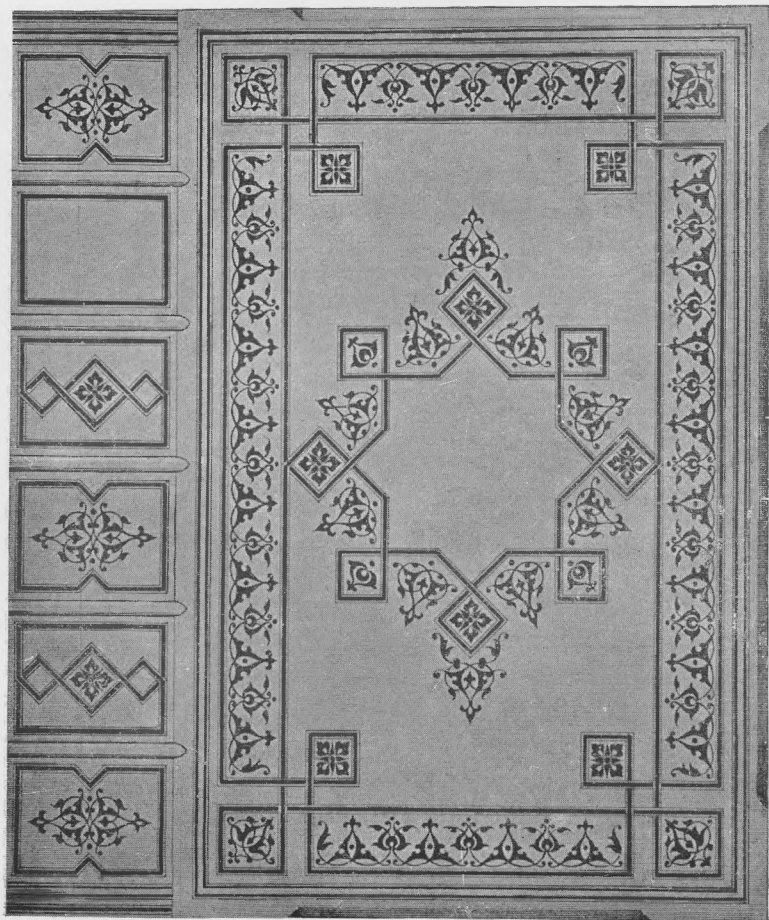
pelnie.¹ A címfelirattal függ össze némikép a nyomtatás helyének, keletének, sőt a könyv kiadójának a hát legaljára való nyomtatása

55. ábra. Régi divatú tarka gyári kötés.

¹ Vékonyabb könyvekre, rendszeren a hát hosszában szokták felnyomni a címet. Ujabban, angol minták után indulva, még ilyenkor is vízirányos sorokban szedik ki a címet, ha mindjárt egy-egy szót 2—3 részre kell is tagolni. Sok értelme nincs ennek az újításnak, mert a szétforgácsolt vízszintes címfelirat elolvasása talán még több nehézséget okoz, mint a kényelmetlen helyzetű hosszanti soré.

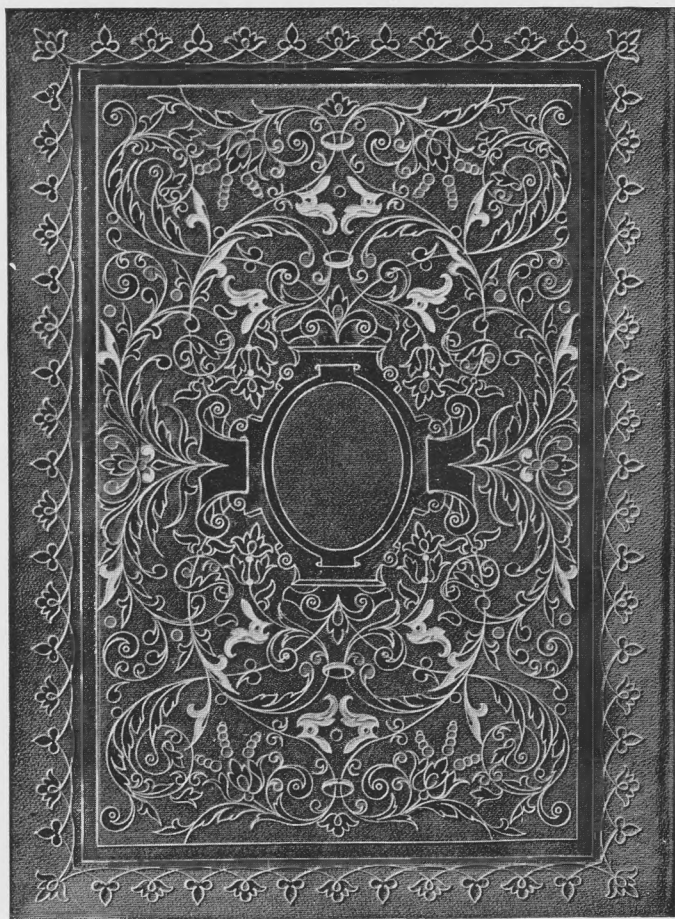
is, ami újabb időben mind általánosabb szokássá válik. Ez az üdvös újítás, mint *Mouravit* mondja, beszédesebbé teszi a leg-egyszerűbb könyvkötést is s könnyen tájékoztat ugyanazon munka különféle kiadásai között.

56. ábra. Vaknyomású disznóbörkötés.

Ha a könyvek egész bőrbe vannak kötve, gyakran megesik, hogy nem csak a hátat, hanem a táblákat is gazdag aranydísz-szel látják el. Az ilyen értékes kötések födelének belsején ren-desen finom habos selyem vagy bőr tükör díszeleg, melyet többé-

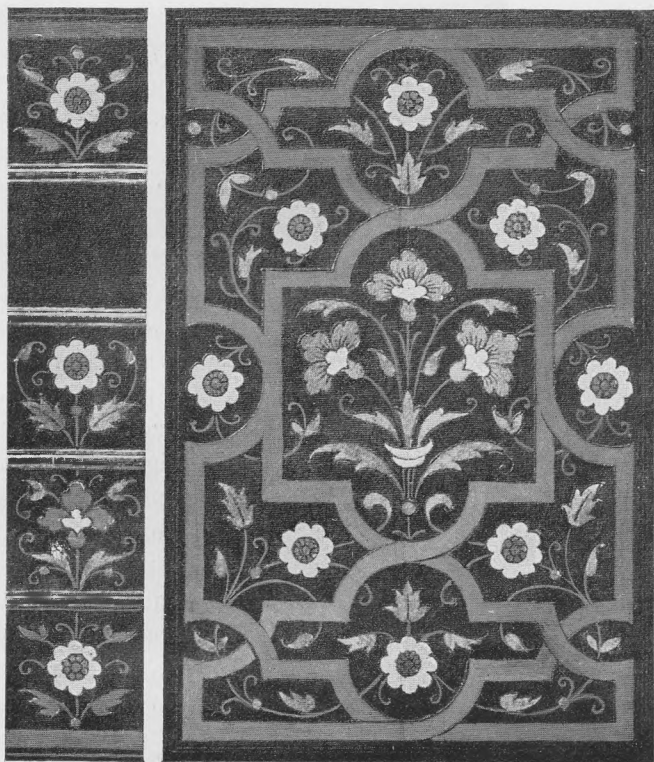
kevésbé széles arany kerettel látnak el. A hát aranyozásának befejeztével a belső keretek díszítése következik. Mint mindenütt, a hol aranyozásról van szó, úgy itt is előbb vakon előnyomják a kívánt rajzokat, melyeket a különböző nagyságú egyenes és hajlott

57. ábra. Borjúbőr mozaik.

sávozók- és bélyegzőkből állítanak össze előre tervezett minta után. Sokszor azonban ilyen eredeti s néha igen ötletes tervezet helyett görgetőkre alkalmazott kész szalagos mintázatot használnak. Ilyenkor a vak előnyomatás elmarad, mert pontos utánnyomása szinte lehetetlen. — Miután a többé-kevésbé széles

keret már elkészült, hozzáfognak a bőr esetleg pergamen tükör aranyozásához. A tükör díszítése nagyon változatos lehet. A filéták, bélyegzők s görgetők szeszélyes alakzatai hol geometriai idomok, négyszögek, egymásba fonódó háromszögek, körök szimmetrikus alapján csoportosulnak harmonikus egészzé, hol meg csokorszerű, aszimmetrikus kompozíciókká kristályosodnak ki, melyek bonyolult

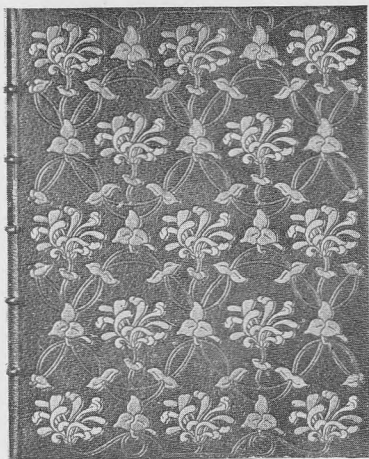
58. ábra. Pergamenkötés bőrhozaikkal.

rajzát a bőrre feszített papírmintán át másolják le előbb a rendnél kissé melegebb vasakkal; az aranyat aztán a szokott módon nyomják utána.

Ugyanígy készül a fedél külső részének aranyozása is, csak a használt minták beosztásában van némi különbség. A könyvtábla belső részén ugyanis szigorú határt vonnak a keret és

középrész között, míg külsején — *Paul Adam* szerint¹ — e határokat lehetőleg elkerülik s arra törekszenek, hogy közvetítő vonalak vagy a sarokdíszek elhelyezése által bizonyos átmenetet létesítsenek a szélek s a rendesen ovális közép-rész között.

De azért számos, különben nagy gonddal készített fődéldísz szenved abban a stilistikai hibában, hogy az elülső lapot különálló terület gyanánt fogja fel a tervező művész s így a könyvet egészen kivetközteti eredeti jellegéből. *Gratoff* szerint az ékítés e módja csupán a súlyos és ormótlan díszmunkák bekötési

59. ábra. Árnyalatos mozaik aranyozás nélkül.

tábláin engedhető meg. »A nyolczad, nagynyolczad és negyed-rétű, pár száz oldalas könyvek-nél — ugymond — melyek szép sorban állanak polczainkon, a dekorálásnak a könyv hátából kell kiindulnia s az elülső meg hátsó táblán szerte folynia.« Az egész táblát borító s ismétlődő mintázatú rajzok elhelyezése előtt az alapot geometriai vonalakkal több mezőre szokás osztani, a mint ezt az 51. ábra mutatja.

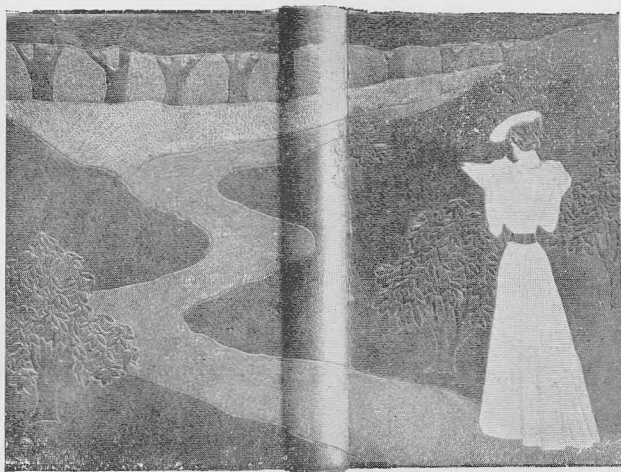
A mult század hetvenes éveiben kapott lábra, de egy-két maradi könyvkötőmester ma is szívesen alkalmazza a csupa

hajszálvékonyágú parallel sávokból összeállított, rendesen keretszerű ékítményeket, melyeknek kisebbített mását, vagy rokon változatát a bordázott gerincz mezőiben is alkalmazták. E lát-szólag fölötte egyszerű, de kivitelben roppant nehéz ékítményeknek igen előkelő, bár kissé rideg, hogy úgy mondjam *jansenista* ízű a jellege, miért is csak az egyházi remekírók és a bölcsészek munkáira illenek igazán.

A csapongó költői fantázia ragyogó szövedékének, de meg *Gratoff* fentebb idézett diszítő elvének is, sokkal inkább megfe-

¹ I. m. 137 l.

lelnek azok az egész könyv külső felületét művésziesen behálózó, egyenes és hajlott vonalakból összerakott síkdiszitmények, melyek legjellemzőbb s legsikerültebb példái a német *Kersten* műhelyéből valók. E kis remekműveket látva igazat kell adnunk készítőjüknek, midőn egyik szerfölött tanulságos cikkében ¹ a kézi aranyozást a könyvkötő művészet legnehezebb ágaként említi. »Sok évi gyakorlat, mely a kivitel hajszál pontosságával s tisztaságával párosult, nagy rajzbeli ügyesség, jó izlésű s eszmegazdag tervező képesség, végül (ha u. i. mozaikot is alkalmaznak) jól kifejtett

60. ábra. René Wiener egy mozaik kötése.

színérzék kell ahhoz, hogy olyan munka létesüljön, mely valóban művészi alkotásnak tekinthető.«

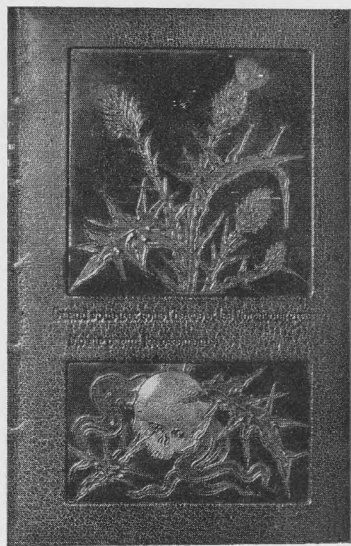
A kézi aranyozásnál jóval könnyebb, de értékre is csekélyebb az u. n. rajzolt aranyozás (*Stilvergoldung*), mely úgy készül, hogy az aranyfüsttel borított könyvtáblára feszített selyempapiron lévő, nagy vonalas mintát egy, a rendesnél valamivel melegebb rézirónnal a bőr felületébe vésik. A rajzolt aranyozás csakis simított bőrökre alkalmazható. A simítás melegített simító doronggal (l. tábl. *t. u.*) történik, melyeknek kezelésénél főleg az egyenletes nyomásra és megfelelő hőfokra kell ügyelni.

¹ Paul Kersten: Der künstlerische Bucheinband. Zeitschrift für Bücherfreunde 1897—98. I. köt. 313

Végül megemlítjük a gépi aranyozást is, melyet a kiadók pazar kézzel szórnak gyárilag készülő tuczat kötéseikre. Bőkezűségükben azonban legtöbbször nem szorítkoznak az aranyozásra, hanem fekete mintákkal, sőt gyakran a szivárvány minden színében pompázó, jó részt otromba táj- és életképekkel is földiszítik olcsó s törékeny anyagból készült vászontábláikat. Ujabban az angolok jótékony befolyása alatt, nálunk is mindinkább tért veszítenek ezek az izléstelen s a kötés eredeti rendeltetésének meg nem felelő ékítmények, bár a visszaesések

még mindig kísértenek. E gyári »diszkötések« bővebb leírásába nem bocsátkozunk, hanem csak röviden megemlítjük, hogy — miként a színes könyvmatokról — itt is minden színt külön-külön lemezzel nyomnak a táblára, még pedig hidegen. E szabály alól csakis az arany kivétel, melyet a többi színek előtt, melegített tégelysajton préselnek a vászonra vagy bőrre.

A kézi aranyozásnál láttuk, hogy a mintarajz minden egyes vonalát kétszer kell a bőrbe nyomni: előbb üresen, azután meg aranyfüsttel. Ha ez az arannyal való borítás elmarad, keletkezik a *vaknyomás*. Előállítására tehát — a simítóvason (l. tábl. o) kívül —

61. ábra. Égetett marhabőr berakás.

olyan forma eszközök szolgálnak, mint az aranyozásra. A különböző bélyegzőkből s egyenes vonalakból papirosra megtervezett diszítványt a simítócsont s körző segítségével a táblákra — illetve a gerinczen — kijelölik s a kellőképp megnedvesített bőrbe a meleg vasakat jó erősen belenyomják. A mélyedések szép barnás fényt kapnak, melyet utánnyomással még intenzívebbé tehetnek. A vaknyomást, noha aranyozással párosítva, igen szép hatásokra alkalmas, ma már csak ritkábban használják, a minek oka egyrészt

a hozzávaló anyag minőségében¹, másrészt formáinak merevségében rejlik.

Sokkal változatosabb, simulékonyabb diszító eszköz a *bőr-mozaik*, melyet rendszeren maroquin écraséra alkalmaznak,² Nevét onnan nyerte, hogy az egy színű alapon a rajzot apró tarka bőrdarabokból, mozaikszerűen kirakják. Ez a kirakás kétféleképp történhetik; a kiszabott bőrdarabkákat vagy beleeresztik az alapba, inkrusztálják, akár csak az intarziós famunkákat, vagy pedig selyempapír vékonyságúra kikészítve fölragasztják az alap sértetlenül hagyott felületére.

Az intarziós bőrberakást ma már alig alkalmazzák, mert sem nem szép, sem nem czélszerű. Nem szép, mert — mint *Marius Michel* megfigyelte³ — a bőr idővel kiszárad s összezsugorodik, a minek az a természetes következménye, hogy a berakás és a kimélyített alap konturjai között hézag támad, melyet az összeillesztés elfödésére szolgáló aranyozás többé nem palástol. Nem czélszerű, mert a bőr anyaga szinte lehetetlenné teszi, hogy éles konturokat vágjanak

62. ábra. Zománcz berakás.

bele, pedig ez a rajz kellő kiemelkedéséhez okvetlen szükséges.

Ellenben fölragasztással igen szép és változatos, az anyag természetének megfelelő hatásokat érhetni el. Az e célra használt bőrdarabokat előbb selyempapírvékonyra ellappasztják, s aztán

¹ Vaknyomásra u. i. főleg disznóbőrt, de néha fénytelen borjúbőrt is használnak.

² De használhatunk hozzá más anyagot is. Az iparművészeti múzeum angol kiállításán pl. több nyers borjúbőr kötés volt látható, melyek simított borjúbőrrel voltak kirakva.

³ V. ö. La reliure française depuis l'invention de l'imprimerie jusqu'au XVIII. siècle. Introduction.

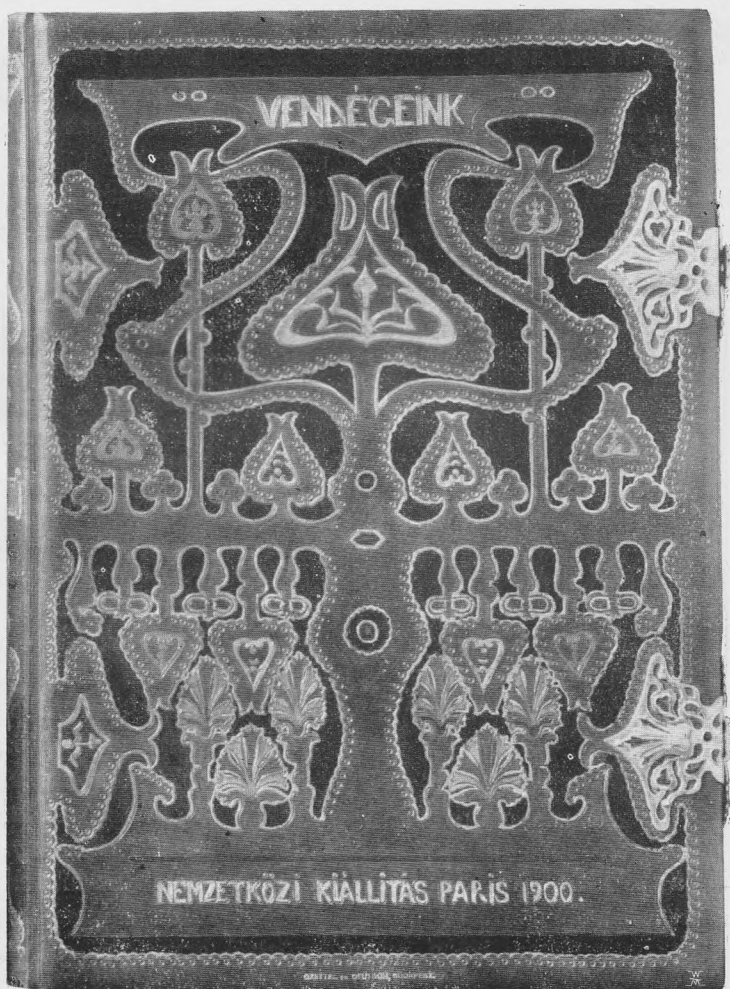
jobbfelével vékony kartonra ragasztják, hogy a kirakandó tervezet megfelelő részeit hegyes kés segélyével könnyebben kivághassák belőle. Miután az összes bőrdarabkákat elkészítették ily módon, a rajzot meleg vasak segélyével a födelekre másolják s az illető bőr-

63. ábra. Domborított bőrkötés.

darabkákat megfelelő helyükre ragasztják. Ha így a fölrakással elkészültek, a könyvet néhány órára jól bepréselik, a minek következtében a mozaik a ráragasztott papir vastagságának megfelelően az alapba nyomódik. A présből kikerült kötetet most vízben áztatják egy keveset, mitől a papir feloldódik s könnyen eltávolítható. Ezután

a könyvet staniolba burkolva újból lepréselik. Néhány óra mulva ismét kiveszik a kötést a sajtóból s a konturokat aranyléniaival óvatosan megvonják, a mi arra szolgál, hogy a felrakás és alap

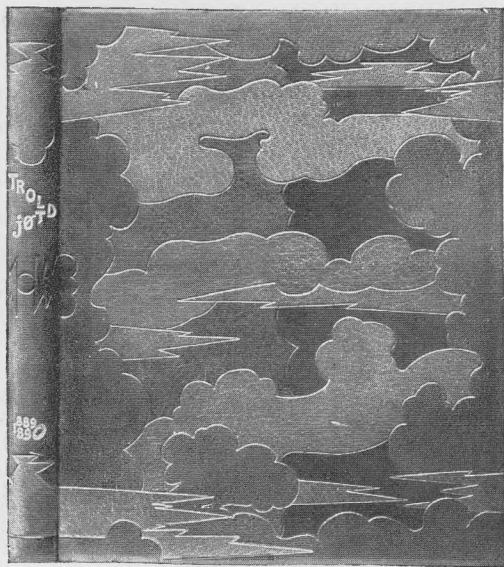
64. ábra. Magyar dekoratív mozaik kötés.

közi kapcsolatot növelje, s az esetleges apróbb hibákat elföldje. E nagy ügyességet igénylő eljárást újabban még megnehezítették az által, hogy a konturokat csak vakon nyomják utána, a mi

minden leplezgetést lehetetlenné tesz. Ily esetben a bőrök színe rendesen közel rokon egymással, miért is e mozaikot árnyaltosnak (*mosaique ton sur ton*) nevezzük. Az árnyaltos mozaik igen szép példáját láttam *Musset* éjszakáinak egy kötetén melyet ifj. *Marius Michel* a fektetés sötét kéktől halvány mályva színig terjedő skála hat különféle árnyalatában állított össze (l. 59. ábra).

A mozaikkal bámulatos színhatásokat érhet el az ügyes és finom izlésű könyvkötő. Valóban nem a szakember túlzott elragadtatásának ad kifejezést *Borgmann*,¹ mikor az aquarell művészet-

tel méri össze. Csak-hogy az ecsetet itt a lappasztókés, a festékes dobozt a százféle színű bőrrel telt szekrényfiók, a színek keverésére szolgáló pallettát pedig egy sima márványlap helyettesíti, s míg az aquarellnél egy-egy színfolt árnyékolását néhány csepp vízzel előállíthatjuk, addig itt a megfelelő tonusokat a bőrdarab különböző fokú ellappasztásával nyerik. Azonban — teszi hozzá *Borgmann*

65. ábra. Dán izlésű kötés.

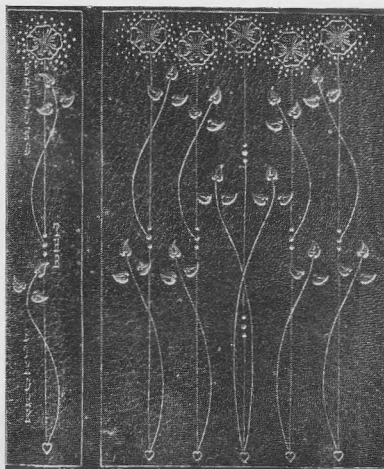
— a munkás, ha még úgy uralkodik is e technikán, nem adhatja mindig pontosan vissza a színes tervezet szépségét; különösen nem akkor, ha a színek gyöngéd egymásba olvadásáról van szó.

A modern tervező művészek azonban, kiknek egyik főelve tudvalevőleg abban áll, hogy alkotásuk formáit mindig az anyag természetének vetik alá, nem igen juttatják ilyen helyzetbe a

¹ V. ö. *Borgmann*: Gedanken eines Buchbinders. Zeitschrift für Bücherfreunde 1901/2. évf. I. köt. 114. l.

mozaikrakó bőrmunkást. A bőrhozaikra nézve ma már ugyanazon szempontok az irányadók, írja *René Wiener*nek, a kiváló francia bőrhozaik-művész egyik lelkes csodálója,¹ melyek az iparművészet egy másik ágában, a fali szőnyeg készítésénél érvényesülnek. Mindkét helyt bizonyos nagyarányú körvonalokra akadunk. Mindkét helyt, az anyag relatív vastagságának megfelelően, egyszerű de éles vonalak és világos, de határozott szélű területek útján kell elérni a hatást. Mindkét helyt erőteljes színek kellenek. Az aprólékos, részleteiben hatásos detail művészet ellenben nem jut szóhoz.

Főleg ez indította arra a könyvkötők egy részét, hogy a mozaikot bőrégetés- és festéssel próbálják helyettesíteni. Ez abban áll, hogy a tájképeket, alakos jeleneteket vagy stilizált növényeket, sőt állatokat ábrázoló tervezet konturjait tüzes tűvel természetes színű bőrbe égetik s festékekkel kiszínezik. Minthogy az e célra használt anyag rendszeren vastag marhabőr, gyakran a rajzot külön bőrdarabba égetik bele s azután inkrusztálják az egész könyvet borító maroquinbe.

66. ábra. Angol ízlésű kötés.

Az égetett bőrkötések ez utóbbi faja már a *berakott* kötések gazdag és változatos csoportjába tartozik. A folyton újabb hatásokra, eredetiségre törekvő bibliofilek ugyanis minden elképzelhető anyagot berakatnak a maroquin kötések nemes anyagába. Így — *Uzanne* szerint² — a könyvtáblákba igen jól beilleszthetők az elefántcsont, a gyöngyház, a teknőcz, a japáni zománczművek, emlékérmek, kameák, könnyed porcelánok, bronzok, sőt még a himzések is. Lehet-e például valami eredetibbet és stilszerűbbet elgondolni, mint *Victor*

¹ V. ö. Pudor H. Französische Ledereinbände. Zeitschrift für Bücherfreunde. VII. évf. 1. köt. 82. l.

² Uzanne La reliure moderne. 207. l.

Hugo Napoléon le petit című szatiráját maroquinbe kötve, egyegy a császár trónusáról való aranyhímzésű méhhele tábláiban? Mindazonáltal a józanabb bibliofilek, a kik belátják, hogy fantáziájuk szeszélyes játékát okvetlen alá kell vetniök a kötés lényeges követelményeinek, kárhóztatják az ilyen berakásokat, bármily művészi becsű, vagy történeti értékű is a felhasznált anyag. Mint *Béraldi* mondja,² a művészi kötés legfőbb kelléke a tökéletes simaság s mindaz a mi ezzel ellentétben áll, mint meg nem

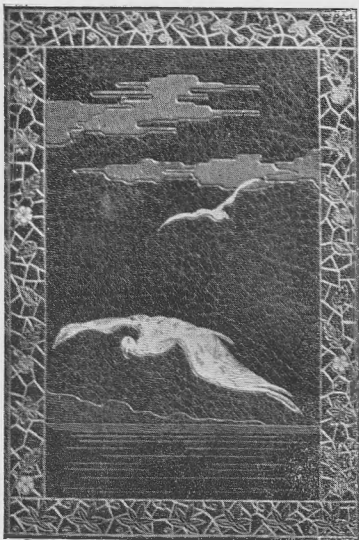
felelő határozottan elvetendő. Elvetendő tehát mindennemű valódi s látszólagos kiemelkedés, a bronz vagy zománcz applicatio csak úgy, mint az árnyékolás vagy a perspectiva.

Ugyan ezen kifogás alá esik az újabban ismét felkapott bőrmetszés és domborítás is, melyet vastagabb, rendesen marha- vagy disznóbőrből dolgoznak ki a fagra-gványokra emlékeztető módon.

A bőrmetszéshez az anyagot semminemű előzetes kikészítésnek sem kell alá vetni, mert a bemetszéseket tompahegyű, éles késsel eszközlik, egyszer vagy többször vágva meg mindenik vonalat, kivánt mélységük szerint.

A domborításhoz a bőrt előbb vízben áztatják, hogy megpuhuljon s kissé nyúlóssá váljék. Ily módon jobban enged a domborító vasak nyomásának, melyek mintegy tizenöt czentiméter hosszú, de különböző vastagságú, négyszögletes rudacsákák. A kivánt domborodást elérve, a bőr visszáján támadt mélyedéseket gyorsan keményedő anyaggal töltik ki, a mi a relief épen maradásához szükséges. A rajz háttérét gyakran apró csillag, kör, stb. alakú ponczokkal mintázzák. A domborító vasakkal majd mindig a bőr felületén dolgoznak s csupán a magas reliefeknél alkalmazzák a visszáján. Mindkét alkalommal,

² V. ö. Henri Béraldi: Exposition de reliures du Musée Galliera. Revue de l'Art ancien et moderne. XI. köt. 373. l.

67. ábra. Francia ízlésű kötés.

munka közben, a bőr sima márványlapra vagy keményfa deszkára van erősítve. — Ha a kidolgozás elkészült, a bőrt páczojják és fényesítik, sőt néha színezik is. A rajz stilusára vonatkozólag, a *Studio* nyomán csak annyit jegyzünk meg, hogy annak a bőr természetével soha sem szabad ellenkeznie. Az e fajta munkák némelyikén annyi részlet terheli a felületet, hogy szemünk első pillanatra *papier-maché*-nak vagy famunkának véli. A bőrfelület minden porczikájának mintázása- és ponczolásával a remek anyag eredeti character-e teljesen kárba vész, holott a kellő sima felületek megőrzése az ékítmény dekoratív értékét is roppant emeli.

Végül nem számíthatjuk a valódi kötések sorába azokat a pergamen kötéseket sem, melyeknek fehér táblákra kiváló művészek festenek néhány, a könyvből vett jelenetet. Az ilyen kötések a kivitel minden ügyessége daczára, mint *Schölermann*¹ mondja, azt a benyomást keltik az emberben, mintha a könyv belseje ki volna fordítva. E mellett az ilyen aquarelles pergamen kötéseknek még az a nagy hibája is megvan, hogy a festés, minthogy semmi sem védi, gyors kopásnak indul, ha csak nem tartjuk folyton üveg alatt, a mi pedig a könyveknek — bármily diszesek is — soha sem lehet a céljuk. Ujabban az angolok úgy segítettek e bajon, hogy az aquarell színeket a födeleket borító vékony s átlátszó hártya alatt papirosra rakták föl, míg a külső felületre csupán az aranyozás került. Ezek az u. n. *vellucent* kötések, melyekből az Iparművészeti Múzeum legutóbbi brit kiállításán láttunk szép példányokat. Feltalálójuk *Chivers Cedrik*.

Ezzel végére értünk azoknak a diszító eszközöknek, melyek jelenleg a könyvet kedvelő közönség rendelkezésére állanak, hogy kedvenceiket méltókép felruházhassák. Befejezésül röviden megemlékezünk azokról a módokról is, melyek újabb időben e diszító motívumok felhasználását irányították.

A modern könyvkötés terén, mint irányító, újító munkás, csupán két nemzet : az angol és a francia jöhet számításba. *Borgmann* szerint² a két nemzet diszító munkásságában az a legfőbb alapkülönbség, hogy az angol (és a dán) csupán dekorál s a könyv tartalmával nem sokat törődik, míg a francia szereti, ha a fődélen

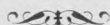
¹ Wilhelm Schölermann: Neues vom Bucheinband des Auslandes. Zeitschrift für Bücherfreunde 1901/2. évf. I. köt. 107. l.

² I. h.

lévő rajz formái és lényege lehetőleg elárulnak valamit a könyv szövegéből is. Melyik helyesebb a kettő közül? Ezt a kérdést véglegesen eldönteni aligha lehet. A felelet reá mindig egyéni ízlésüinktől fog függeni. E sorok írója például, szívesen látja az olyan kötést, mely már külsőleg is jelképezi a tartalom általános hangulatát. Nem szép és finom gondolat volt-e például a *La pensée de l'espace* című munkát égszínkék maroquinbe köttetni, melynek stilizált felhőkkel borított előlapján aranyos léghajó lebeg? Csak az a baj, hogy az ily allegorizálás könnyen anecdotaszerű lesz s olyan festői hatásokra törekszik, melyek a szó valódi értelmében vett könyvkötő technikájával ellenkeznek. Ilyenkor a munka, túlbecsülve erejét, oly eszközökkel akarja elérni a kellő hatást, melyek a kötés tartósságán s használhatóságán boszúlják meg magukat. A mily művészi s egyéni ízű a jól felfogott s gondosan elkészített allegorikus, vagy mint *Uzanne* nevezi, beszédes kötés, melynek egyhangú felületén stilizált virágok, madarak, különböző jelvények, sőt még emberi alakok is pompáznak, ép oly ízléstelen és erőltetett némely könyvkötő törekvése, hogy egész festményeket varázsoltjon könyve táblájára, melyek realisztikus jelenetben adjanak számot a könyv tartalmáról. Két példa legjobban megvilágosítja ezt a gondolatot. Ha *Amand Goethe Faustját Mephisto* stilizált alakjával diszíti, ez az embléma határait túl nem lépve, megengedhető; ellenben minden hangulatossága ellenére is furesán érint *Ruban* mozaikja, melyet *Richepin La Mer* című verskötetén láttunk: hegyektől határolt tengerrészlet, mely fölött a felhőborította égen sirályok keringenek. Az e féle, folyton ismétlődő, túlzások következtében ma már sokak előtt egészen hitelét veszítette az allegorikus kötés, úgy hogy azok is, a kik — mint *Uzanne* — ez irány legbuzgóbb előharczosai közé tartoztak, szinte ellenséges álláspontra helyezkedtek vele szemben. Ily módon jelenleg az angol diszító irány uralkodik a bibliofilek s könyvkötő mesterek józanabb részén. Ennek a pusztán dekoratív irányzatnak is megvan a maga nagy veszélye: az unalmasság. Ezt azonban könnyen elkerülhetjük, ha kellőkép ismerjük a külső természetet, mely az új és ötletes motívumoknak valóságos kincses bányája. Különösen a növényvilág tanulmányozására kell súlyt fektetnünk, mert — mint *Paul Kersten* helyesen megjegyzi, — minden jel arra vall, hogy ebből fog kialakulni az egész iparművészet jövő stílusa.

TARTALOM.

	Lap
I. Az előmunkálatok	6
II. A könyvtestre vonatkozó munkálatok	13
III. A könyvmetszés diszítése	23
IV. A könyv betáblázása és borítása	27
V. A könyvkötés külső diszítése	41

JELEN MUNKANYOMATÁSÁT SZÁZÖTVEN PÉLDÁNYBAN EZERKILENCZSZÁZNÉGY JULIUS HAVÁBAN FEJEZTE BE AZ »ATHENAEUM« IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT.

